

חברה

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילידות מרוקו מבאר שבע

יעל זילברמן

מבוא: חקר סיפורי מקצוע מפי נשים ישראליות

לעבודה – כערך וכמעשה – היה מקום מרכזי בציונות ובכתיבת תולדותיה. ההיסטוריוגרפיה הפמיניסטית בישראל שימרה את מעמדה המיוחד של העבודה והתמקדה בעשור הראשון לקיומה, שנות השמונים של המאה ה-20, בנשים עובדות ובעבודת נשים בהתיישבות העובדת בחברה היישובית.¹ לימים הופנה המבט במחקר גם לעבודתן של נשים בחברה היישובית והעירונית,²

* מאמר זה הוא עיבוד של פרק מתוך עבודת הדוקטור שלי: יעל זילברמן, 'פולקלור פמיניסטי אורבני: סיפורת ושיח אישיים על הגירה, התיישבות, התמקצעות וייסוד מפי ותיקות באר-שבע', אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2011.

1 על ההיסטוריוגרפיה של המחקר על פועלה של האישה הארץ-ישראלית ראו: בילי מלמן, 'מן השוליים אל ההיסטוריה של הישוב: מגדר וארץ ישראליות 1890-1920', ציון רבעון לחקר תולדות ישראל, סב, א (1997), עמ' 143-278; הנ"ל, 'שוליים ומרכז: היסטוריה של נשים והיסטוריה של מגדר בישראל', שם, עד (2009), עמ' 245-266; דבורה ברנשטיין, 'חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותובנות שבדרך', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן רוקם (עורכות), **העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשס"ב, עמ' 7-25.

2 עפרה גרינברג וחנה הרצוג, **ארגון נשים וולונטרי בחברה מתהווה: תרומתה של ויצ"ו לחברה הישראלית**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 1978; חנה הרצוג, 'ארגוני נשים בחוגים האזרחיים: פרק נשכח בהיסטוריוגרפיה של היישוב', קתדרה, 70 (תשס"ו), עמ' 191-214; דבורה ברנשטיין, **אישה בארץ ישראל – השאיפה לשוויון בתקופת היישוב**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1987; מרגלית שילה, 'לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית', בתוך: הנ"ל, **אתגר המגדר – נשים בעליות הראשונות**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2007, עמ' 193-216; אורלי לובין, 'בין מטבח הפועלים לקפה ההונגרי: אוטוביוגרפיה של אישה עירונית', **תרבות דמוקרטית – מגדר וחברה בישראל לזכרה של פרופ' דפנה זירעאלי**, 10 (2006), עמ' 357-394; Hanna Herzog, 'Redefining Political Space: A Gender Perspective on the "Yishuv" Historiography', *Journal of Israeli History*, 21, 1-2 (2002), pp. 1-25.

ובעשור האחרון אף ניכרת התעניינות הולכת וגוברת בפועלן של נשים עירוניות מן העשורים הראשונים למדינה עד לימינו.³

העשור הראשון למדינה הוא ציון דרך חשוב בהתפתחותן של נשים כבעלות מקצועות חיוניים להתפתחות החברה החדשה שנוצרה אז בארץ. בשנים ההן הועתק המוקד במשמיות הלאומיות – מהתיישבות חלוצית של קבוצות נבחרות לעלייה או להגירה של המונים ולקליטתם. להבדיל מהסתירה שאפיינה את חייהן של נשים בעלות מקצוע בתקופת היישוב, בין הערכים והמחויבויות במרחב הציבורי לאלה של המרחב הפרטי והמשפחתי, שינוי זה זימן לנשים אפשרויות עבודה בתחומי טיפול שקישרו בין מחויבויותיהן ואפשרו להן לשלב צורות מחשבה וערכים משני המרחבים גם יחד.⁴ הצורך הדחוף במורים, באחיות ובעובדי רווחה הביא לפתיחת קורסי הכשרה קצרים ולפתיחת זמני ברמת ההכשרה, והדבר זירז את השתלבותן של נשים בתחומים אלה.⁵

במאמר זה אני מתמקדת בסיפורי החיים המקצועיים של שתי נשים כאלו – מרגלית אוזן וויזיאן הכט – שנולדו במרוקו בראשית שנות השלושים של המאה הקודמת. הן רכשו בארץ מוצאן השכלה תיכונית ברשת אליאנס, ולימים גם השכלה על-תיכונית כמורות (ויזיאן), והגיעו לבאר שבע במחצית השנייה של שנות החמישים. הן השתלבו במהרה בתפקידי רווחה שונים, ללא הכשרה מקצועית מתאימה (הן רכשו אותה רק שנים לאחר מכן). מקום הולדתן של הנשים האלה, מהלך חייהן, מגוריהן בעיר באר שבע, ובייחוד תהליכי ההתמקצעות שלהן בזמן העבודה המעשית 'בשטח', כל אלה משייכים אותן לקבוצה דורית ואזורית של נשים אחרות כמותן, שחייהן האישיים והמקצועיים דומים. עם זאת, קולן הוא קול ייחודי ומרתק הן משום שהן מייצגות קבוצת מיעוט של נשים משכילות שהיגרו ממרוקו ועבדו בתפקידים מקצועיים בעשורים הראשונים לאחר הקמת

3 כפי שעורכי הקובץ המקיף **מגדר בישראל** מציינים, המגמות החדשות במחקר העכשווי זניחת המגור הפועלי והתמקדות בחברה האזרחית-בורגנית הלא פועלית, שרובה חי בערים, וכן עיסוק בתקופת המדינה. כרך ב של קובץ זה עוסק כולו בפועלן של נשים בשנות המדינה. ראו: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ, 'מבוא: חברה כמעצבת מגדר, מגדר כמעצב חברה', בתוך: הנ"ל (עורכים), **מגדר בישראל – מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה (עיונים בתקומת ישראל, סדרת נושא, 2011)**, עמ' 1-2.

4 יעל עצמון, 'היסטוריה של קבלת אחריות', בתוך: הנ"ל (עורכת), **התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית**, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל אביב 2001, עמ' 134-152. עצמון מדגישה כי הנסיבות בישראל יצרו בעבור הנשים בארץ אפיק פעולה מקצועי ייחודי לעומת מקומות אחרים בעולם כמו ארצות הברית.

5 Shimon E. Spiro, Moshe Sherer, Nora Korin-Langer and Idit Weiss, 'The Professionalization of Israeli Social Work', in: F. Meir Loewenberg (ed.), *Meeting the Challenges of a Changing Society: Fifty Years of Social Work in Israel*, Magnes Press, The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1998, p. 32. במאמר זה סוקר המחבר את הרקע להתפתחות המקצוע בתקופה שלפני הקמת המדינה ואת תהליכי ההתמקצעות שחלו בו מאז עד סוף המאה ה-20.

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילדות מרוקו

המדינה,⁶ הן משום ששימשו נציגות הממסד, אך ארצות המוצא שלהן היו ארצות המוצא של מטופליהן.⁷ עם זאת, כנשים משכילות הן באו מרקע סוציו-אקונומי גבוה יותר, שאפשר להן השכלה וחיבר אותן בארץ מוצאן עם ארגוני נשים. בסיפוריהן אין הן מביעות הזדהות מפורשת עם הרקע התרבותי שממנו הגיעו מרבית מטופליהן, אך גם בדבריהן יש ביטוי לקשיים ולחוויות קליטה קיבוציות שחוו הן עצמן, כגון אפליה לרעה על בסיס מוצא, הגעה בלילה למקום נידח, מגורים במעברה ויחס משפיל מצד הרשויות הקולטות. ובכל זאת, הדגש בסיפוריהן איננו על חוסר האונים אלא דווקא תושייתן ועל פעלתנותן. זיכרונותיהן מימי עבודתן הם בבחינת צוהר שמאפשר הצצה לחיי היום-יום במקצוע אשר מבטא אמפתיה כלפי המטופלים ונימה ביקורתית כלפי המערכת הביורוקרטית שהן היו חלק ממנה. כמענה למצוקות שנתקלו בהן נשים אלו, הן יזמו את הקמתן של מוסדות שונים

6 למהגרות בנות 40-50 שהגיעו ממרוקו בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה היו הישגים נמוכים בהשכלה ובתעסוקה. רק ל-2.5 אחוזים מהן הייתה תעודת בגרות, ולאחוז דומה הייתה תעודת הסמכה מקצועית. ראו: Beverly Mizrahi, *Paths to Middle Class Mobility among Second Generation Immigrant Women in Israel*, Wayne State University, Detroit, MI 2013, p. 24. יש לציין כי מרבית המחקרים שנערכו על עבודת נשים מזרחיות בכלל ועל נשים ממוצא מרוקני בפרט מתמקדים בנשים בנות הדור השני של מהגרות ממרוקו שאינן בעלות מקצוע. למשל, בברלי מזרחי עוסקת בניעות המקצועית של נשים כאלו, כגון יזמיות, סייעות גנות, מזכירות וגם מורות בתיכון. ראו למשל: 'החינוך העקיף, ניעות מוגבלת והדור השני של מהגרות ממרוקו - מקרה של סייעת לגנת', בתוך: אורי כהן ואחרים (עורכים), **ישראל והמודרניות - למשה ליסק בויבלו**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2006, עמ' 461-482. יוצא מכלל זה הוא מחקרה של עזיזה כוזם שעסק בנשים עיראקיות משכילות שכמעט השלימו את לימודיהן התיכוניים ברשת אליאנס והיגרו בהיותן בנות 17 לארץ בשנות החמישים. במחקרה מראה כוזם כיצד נשים אלו, להבדיל מהנשים העומדות במרכז מאמר זה (שסיימו את לימודיהן במרוקו) לא הצליחו לממש את שאיפותיהן המקצועיות בשל הדינמיקה שנוצרה לדבריה בין 'תהליך ההגירה' לתהליך האתניזציה' שעברו בארץ. ראו: עזיזה כוזם, 'להפוך למיעוט, לבחון את המגדריות: נשים עיראקיות יהודיות בשנות החמישים', בתוך: חנן חבר, יהודה שנהב ופנינה מוצפי האלר (עורכים), **מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש**, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל אביב 2002, עמ' 212-244.

7 דוח מקיף על מצבה הכלכלי והחברתי של העיר באר השבע עד שנת 1963 מספק נתונים סטטיסטיים רבים על 'הנחשלות' או על 'הפיגור הכלכלי והחברתי', המאפיין לדברי עורכי הסקר את תושבי העיר באר שבע הן לעומת הממוצע הארצי הן לעומת ערים דומות. מחברי הדוח מתייחסים בין השאר לאחוזים הגבוהים של נתמכי לשכת הסעד בעיר וכן לאחוזי הנשירה מבית הספר היסודי והתיכון. בנתונים המובאים בדוח יש הדגשה חוזרת של הקשר בין המוצא העדתי, בייחוד יוצאי צפון אפריקה, ובין אחוזי נשירה גבוהים מבית הספר וקבלת סעד. מחברי הדוח קוראים לנקיטת אמצעים דחופים בטווח הקצר, שכן 'נשירתם הרבה של בני עדות המזרח לא זו בלבד שהיא מאיטה את קצב ההתפתחות הכלכלית בבאר שבע ובמדינה כולה אלא שהיא טומנת חומר נפץ חברתי ולאומי' (עמ' 308). לנתונים מפורטים בנושאים אלו ראו: שמואל רולבנט (עורך), **בארישבע: הדרכים לקידומה הכלכלי והחברתי (סקר גורמי היסוד ותחזית התפתחותה)**, המכון למחקר כלכלי וסוציולוגי, תל אביב 1963, עמ' 283-315.

בדרום הארץ בכלל ובבאר שבע בפרט, וללא ספק אפשר לראות בהן מייסדות אלמוניות, שלא נכנסו עד כה להיסטוריוגרפיה של מקצועות הרווחה בישראל.⁸ המאמר מבוסס על ראיונות שנערכו עם שתי הנשים מטעם הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב על שם דוד טוביהו, באוניברסיטת בן-גוריון בנגב,⁹ וכן על ראיונות שקיימתי עם הגברת הכת בשנת 2008, וכעשור לאחר מכן, עם הגברת אוזון.¹⁰ הראיונות שערכתי ותמללתי היו לא מובנים. שאפתי לאזן בין הענקת חופש למרואיינת לשוחח ולספר בלי לקטוע את דבריה ובין יצירת שיחה קולחת, הכוללת מטבע הדברים גם מחוות גופניות ומילוליות להבעת תמיכה, פליאה, הזדהות ושאלות אשר מתעוררות בזמן הריאיון. שיטה זו של ריאיון פתוח מתאימה בייחוד לחקר סיפורים אישיים; המספרים מעניקים באמצעותם משמעות לניסיון חייהם ומצדיקים את תפיסות עולמם.¹¹ הראיונות האישיים הראו צדדים נוספים לראיונות מטעם הארכיון,¹² כגון סיפורים מפורטים על מקרים סוציאליים וכן פרטים אוטוביוגרפיים שלא בהכרח שייכים להצגת העצמי הייצוגית.¹³

- 8 ג'וני גל רוני הולר מדגישים את החשיבות הקיימת בעריכת מחקרים המתמקדים בחיי היום-יום של עובדים ועובדות סוציאליים ובהוצאה של מייסדות המקצוע מ'אלמוניותן'. ראו: הנ"ל (עורכים), 'לא צדקה אלא צדק': פרקים בהתפתחות העבודה הסוציאלית בישראל, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, בדפוס. לסקירה של התפתחות המקצוע וכתבת ההיסטוריוגרפיה עליו ראו את פרק המבוא בקובץ זה – 'על ההיסטוריה של העבודה הסוציאלית בישראל'.
- 9 ויזאן הכת, 2005, ארכיון טוביהו (להלן: א"ט), תיק מס' 09-1434; מרגלית אוזון, 2006, תיק מס' 1555-01.
- 10 הריאיון עם הגברת הכת התקיים בביתה בבאר שבע כחלק מעבודת שדה שערכתי לצורך עבודת הדוקטור. במסגרת זו ראיינתי כ-30 נשים ותיקות מבאר שבע, מהן כשליש נשים בעלות מקצוע שעבדו כגוננות, כמורות, כאחיות, כעובדות סוציאליות וכרופאות. מקצת מהנשים רואיינו בזמנו בעבור ארכיון טוביהו. לצורך כתיבת המאמר ראיינתי את הגברת אוזון בירושלים בחודש דצמבר 2017. לראיונות האלה אפנה באמצעות הקיצור ע"ש (עבודת שדה).
- 11 Miriam Camitta, 'Gender and Method in Folklore Fieldwork', *Southern Folklore Quarterly*, 47, 1 (1990), pp. 21-32; Larisa Fialkova and Maria N. Yelenevskaya, *Ex-Soviets in Israel: From Personal Narratives to a Group Portrait*, Wayne State University Press, Detroit 2007, p. 9
- 12 חיה גביש עמדה במחקרה על ההבדל בין תוצרי הראיונות שערכה בעצמה ובין התוצרים שהתקבלו עם אותן מרואיינות במכון לתיעוד בעל פה של החוג ליהדות בת זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים. על כך ראו: חיה גביש 'ביטויי יזמה, עצמה ותושייה אצל נשים בסיפור העממי של יהודי זאכו בכורדיסטן', מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כד-כה (תשס"ו-תשס"ז), עמ' 192. לדיון עקרוני בהבדלים בין תוצרי ראיונות שנערכים ב'שדה' ובין אלו המיועדים לארכיב ראו למשל: Kathryn Marie Dudley, 'In the Archive, in the Field — What Kind of Document is an "Oral History"?' in: Mary Chamberlain and Paul Richard Thompson (eds.), *Narrative and Genre*, Routledge, London 1998, pp. 160-166
- 13 לדברי ספקטור-מרזל, הקשרים ציבוריים מזמינים הצגה חיצונית וייצוגית יותר של 'העצמי', ואילו ראיונות בעלי צביון אינטימי יעודדו סיפורים שיש בהם תכנים מורכבים יותר, אשר עלולים לא לעלות בקנה אחד עם נורמות חברתיות שונות. ראו: גבריאלה ספקטור-מרזל, 'הסיפור אינו כל הסיפור: תעודת הזהות הנרטיבית', *מגמות*, מח, 2 (2012), עמ' 237.

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילידות מרוקו

תוצרי הראיונות, הן אלה של הארכיון הן אלה שתיעדתי, הם בבחינת היסטוריה אורלית – סיפורי חיים מקצועיים ממקור ראשון, והם עשירים בפרטים ובראייה רפלקסיבית. משום כך הם מציגים את הנשים כסוכנות אנושיות (human agents), כלומר כישויות בעלות מרחב פעולה והחלטה בזמן ובמקום שהן פעלו בהם.¹⁴ הצגה כזו עולה בקנה באחד עם אחת ממטרותיה המרכזיות של היסטוריה אורלית פמיניסטית – תיאור נשים כשחקניות חשובות בהיסטוריה.¹⁵ חוקרות שונות מדגישות כי היסטוריה שבעל פה עשויה לאפשר לאוכלוסיות שוליות לתאר את ההיסטוריה מנקודת מבטן, ולא דווקא לפי ההיסטוריה הרשמית.¹⁶ לכן לנשים ולאנשים מקבוצות שאינן שייכות לתרבות השלטת (outside group) יש משיכה מיוחדת לסיפורי נגד (counter narratives), המביעים התנגדות סמויה או גלויה לנרטיבים דומיננטיים בתרבות.¹⁷ לשם כך נשים משתמשות במגוון של אסטרטגיות לשוניות ונרטיביות כדי לשאת ולתת עם מסורות דומיננטיות וכדי להצדיק את סיפוריהן.¹⁸ זה המקום להדגיש כי בסיפורי חיים יש תמיד מניפולציה של אמת, ואין הם בבחינת מסירת עובדות אובייקטיביות בנוגע לאירועים. הסיפור הוא תוצר של בחירה של עובדות ופרשנויות, והוא משקף אמת יחסית או מעשית,¹⁹ כמו שהמספרות מבינות ומבקשות לספר אותה, המעוגנת בהקשרים תרבותיים והיסטוריים רחבים יותר.²⁰

- 14 מזרחי, **החינוך העקיף**, עמ' 465.
- 15 Selma Leydesdorff, Luisa Passerini and Paul Thompson (eds.), 'Introduction', *International Yearbook of Oral History and Life Stories, IV: Gender and Memory*, Oxford University Press, Oxford 1996, pp. 1-16. היסטוריה פמיניסטית שבעל פה היא קורפוס עשיר ומגוון שלא אוכל להקיף במאמר זה. על מתודולוגיה של היסטוריה פמיניסטית שבעל פה ראו למשל: Katheryn Anderson et al., 'Beginning Where We Are: Feminist Methodology in Oral History', *Oral History Review*, 15 (1987), pp. 103-127.
- 16 אסתר שלי-נימון, 'המסע הלילי: מפגש בין עולים למקומם החדש', בתוך: דליה עופר (עורכת), **בין עולים לוותיקים: ישראל בעליה הגדולה 1948-1953**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1996, עמ' 287-288; אילנה רוזן, 'אם תרצו אין זה רק סיפור אישי – היסטוריה שבעל פה כמעצבת עבר והווה', **סדן מחקרים בספרות עברית**, 1 (2007), עמ' 13-16.
- 17 Molly Andrews, 'Introduction: Counter-Narratives and the Power to Oppose', *Narrative Inquiry*, 12, 1 (2002), pp. 1-6.
- 18 Susan Gal, 'Between Speech and Silence: The Problematics of Research on Language and Gender', in: M. di Leonardo (ed.), *Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist Anthropology in the Postmodern Era*, Berkeley, Los Angeles & Oxford 1991, pp. 175-203; Joan N. Radner & Susan S. Lanser, 'The Feminist Voice: Strategies of Coding in Folklore and Literature', *Journal of American Folklore*, 100 (1987), pp. 412-425.
- 19 קיי קת'רין מציעה את הצירוף 'אמת פרגמטית' לציון הגדרת האופן שהמספרים מעצבים מחדש את המציאות שסיפוריהם האישיים מתייחסים אליה: Kay Cothran, 'The Truth as a Lie – the Lie as a Truth: A view of Oral History', *Journal of the Folklore Society of Greater Washington*, 3, 1+2 (summer 1972), pp. 3-6.
- 20 דורית יוסף, 'מ"ייקיות" לציוניות: אסטרטגיות נרטיביות בסיפורי חיים של נשים יהודיות-גרמניות בארץ ישראל', **ישראל**, 22 (2014), עמ' 112.

על רקע דגשים תיאורטיים אלו אבקש במאמר זה לנתח את תוצרי הראיונות של שתי הנשים מנקודת מבט לשונית-ספרותית בהקשר סוציו-היסטורי.²¹ לפיכך אתייחס לנסיבות ההיסטוריות והאזוריות ששתי הנשים פעלו בהן, ואתמקד באסטרטגיות הפעולה, העיבוד והסיפור או ההיגוד²² הייחודיות שלהן בספרן על חייהן במבט לאחור.²³ אתייחס לשני סוגי נרטיבים שבלטו בסיפוריהן המקצועיים – דיאלוגים של עימות וסיפורי מקרים אישיים – ואראה כיצד סוגות אלו תורמות להצדקת סיפוריהן ולהאדרת פועלן של הנשים במבט לאחור.

רקע על המספרות ועל תהליך התמקצעותן בארץ

מרגלית אוזן לבית כנפו נולדה בעיר מוגדור בשנת 1931. בראיונות עמה היא הדגישה את ייחוסה המשפחתי כנצר לרבי יוסף כנפו, שהיה פילוסוף ופוסק הלכה, ואת תפקידה של אמה, ששימשה נשיאת ויצ"ו במוגדור. ויואן הכט לבית אזולאי נולדה בקזבלנקה בשנת 1936 למשפחה אמידה שהייתה מצאצאיהם של סוחרים שהגיעו מברזיל ומפורטוגל. הוריה התגרשו כשהייתה ילדה, והדבר הביא להידרדרות כלכלית של המשפחה. שתיהן למדו בבתי ספר של רשת אליאנס.²⁴ מרגלית אוזן למדה עד גיל 14 בבית ספר יסודי צרפתי לבנות

21 בהקשר זה ברנשטיין מציינת כי מצד אחד התפתחו ההיסטוריה והסוציולוגיה ההיסטורית של נשים ומן הצד האחר התפתח חקר הספרות, ועל כן יש מקום לבחון דרכי חשיבה, מחקר וכתובה שהשיתוף המושגי, התאורטי והאמפירי ביניהם הדוק יותר [...] ולעורר זוויות התבוננות חדשות וגישה והוליסטית יותר'. ברנשטיין, 'חקר נשים', עמ' 24-25. ג'נט וולף מדגישה כי דיכוי של נשים בחברה ובחקר ההיסטוריה נבע בין השאר מההפרדה החדה בין דיסציפלינות ובין ספרות החיים השונות. בכך הזינו גבולות המחקר את הגבולות המגדריים ואת אי-השוויון. ראו: Janet Wolff, 'Text and Institutions: Problems of Feminist Criticism', *Feminine Sentences – Essays on Women and Culture*, Polity Press, Cambridge 1990, p. 105

22 את המונח 'היגוד' פיתחה האסכולה ההקשרית בחקר הפולקלור, והוא קשור במונח שטבע רוברט ג'ורג'ס – 'אירוע היגודי' (story-telling-event). התפיסה העומדת בבסיס מונח זה היא שהסיפור הכתוב הוא רק שריד של מה שאמר המספר בעל פה בזמן ובמקום מסוימים ולפני קהל מסוים. יחסי הגומלין בין כל המרכיבים האלה יוצרים את האירוע ההיגודי שהוא מעין הצגת יחיד אשר נוצרת בכל פעם מחדש. ראו: Robert A. Georges, 'Toward an Understanding of Story Telling: Event', *Journal of American Folklore*, 82 (1969), pp. 313-328

23 במקום אחר עמדת על השימוש של נשים מזרחיות מבאר שבע אשר חסרות השכלה בסיסית באסטרטגיות לשוניות ובדגמים נרטיביים בסיפורי חייהן. ראו: יעל זילברמן, "כמעט הייתי מתה רק אלוהים שלח לי את אליהו הנביא": מעמד, גוף ומיניות בסיפורי חייהן של נשים מזרחיות מבוגרות מבאר שבע, מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי (תשע"ה), עמ' 143-181.

24 חברת כל ישראל חברים (רשת אליאנס איזראליט פרנסז – Alliance Israelite Française) נוסדה בפריז בשנת 1860 כדי לפעול למען התערותם של יהודי המזרח בארצות שבהן חיו באמצעות הקניית חינוך צרפתי. רשת זו השפיעה השפעה מהפכנית על השכלתן של נערות יהודיות מזרחיות, שכן חינוכן נחשב חיוני ביותר בשל השפעתו על הדורות הבאים. למרות תרומתה של התרבות

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילידות מרוקו

יהודיות, ולימים נסעה לקזבלנקה כדי ללמוד בתיכון אורט חינוך מיוחד. ויויאן הכט למדה בבית הספר היסודי והתיכון וילאם ואליד, ולימים התקבלה לבית ספר ללימודים גבוהים בקזבלנקה ולמדה את הוראת האמנות. בשנת 1951 נישאה מרגלית וקווחה לעלות עם בעלה לארץ, אך בשל התנגדותם של חמיה, נדחה הדבר. בינתיים עסקו בני הזוג בפעילות ציונית מחתרתית, ובכללה סיוע ליהודים להגר ארצה מטעם המוסד לעלייה ב' ועליית הנוער.²⁵ בשנת 1958 נחשפה פעילותם של בני הזוג, והם ברחו עם ילדיהם לצרפת באישון לילה, ומשם היגרו לישראל. מרגלית הייתה אז בהיריון עם בנם השלישי, שנולד כבר בארץ. ויויאן, להבדיל ממרגלית, היגרה ארצה כאשר רווקה. משפחתה הגיעה לארץ באופן בלתי לגלי לאחר הפוגרום הגדול שהתרחש בקזבלנקה בשנת 1956. היא עצמה הגיעה ארצה שנה לאחר מכן מכיוון שהתחייבה בפני רשת אליאנס לעבוד בתום הלימודים, וכך להחזיר את שכר הלימוד. תחילה היא גרה במעברת חצרים עם בני משפחה, ולימים השיגה הלוואה מעמידר ורכשה דירה בבאר שבע, ואליה עברו בני המשפחה. כעבור כמה שנים נישאה וגידלה שני ילדים.

ויויאן עבדה עם הגעתה בעבודות זמניות שונות, כגון קריינית חדשות בערבית בקול ישראל וסייעה לראיין עולים חדשים בשדרות ובאופקים. לימים עבדה כעוזרת גננת ועוזרת למורה לאמנות בבית הספר אלומות במעברת חצרים.²⁶ אז הציע לה אריה סימון, ששימש בשנים 1952-1964 מנהל מחלקת החינוך של עיריית באר שבע,²⁷ ללמוד בסמינר למורים תמורת הלוואה כדי לעסוק במקצועה – מורה למלאכה, אך היא סירבה בטענה שהיא המפרנסת היחידה של משפחתה, ועל כן לא תוכל להתחייב להחזיר את ההלוואה.

הצרפתית לתרבות הקולוניאלית בצפון אפריקה, יחסן של המשפחות לחינוך ולאוריינות לבנות היה דו-ערכי בשל הניגוד שהיה טמון בין חינוך זה לתפקידים המסורתיים של הנשים. על כך ראו: אסתר שלי-נימון, 'בית ספר כציון דרך בחיי קשישות תוניסאיות', בתוך: טובה כהן ושואל רגב (עורכים), **אישה במזרח, אישה ממזרח – סיפורה של היהודייה בת המזרח**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2005, עמ' 233-248.

25 בשנת 1956 נהייתה ההגירה ממרוקו לארץ ישראל לבלתי לגלית. על הפעילות המחתרתית במרוקו ראו למשל: מאיר קנפו, **המחתרת היהודית במרוקו 1955-1964**, ארגון פעילי המחתרת, ההעפלה ואסירי ציון בצפון אפריקה, נתניה 2001.

26 הנתונים על בית ספר זה מפורטים בדוח שחיבר צוות חוקרי המכון למחקר כללי וסוציולוגי בראשות שמואל רולבנט על באר שבע: כ-40 אחוזים מהתלמידים שלמדו בו בשנים אלו היו ממשפחות שנתמכו במחלקת הסעד וכ-82 אחוזים מהמשפחות היו מצפון אפריקה. ראו: רולבנט, **באר שבע**, עמ' 287.

27 אריה סימון היה מייסדה ומנהלה הראשון של המדרשה למורים בנגב (2002-2013) ומפקח מחוז הדרום במשרד החינוך והתרבות (עד שנת 1972). הוא פרסם מחקרים שערך על אחוזי הנשירה הגבוהים בבתי ספר בבאר שבע. על פעלו ועל הכשרת המורים בשנים אלו ראו: צפורה שחורי-רובין, 'אריה סימון: איש החזון והמעש' – מייסד מערכת החינוך בנגב', **דור לדור – קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2007, עמ' 196-195.

בשנת 1962 הציע לה דב ברנע, מנהל אגף החינוך והתרבות בבאר שבע, להיות קצינת ביקור סדיר ראשונה בבאר שבע (בארץ בכלל ובבית ספר במעברה בפרט), והיא נעתרה. תפקיד זה היה חלק ממנגנון המנע שפיתח סימון להתמודדות עם אחוזי הנשירה הגבוהים שהיו אז בבתי הספר בעיר. בתפקידה היא נדרשה לאתר ילדים מעל גיל חמש שלא למדו בבית ספר. בתפקיד זה היא עבדה כעשר שנים, וגם בו סייעה לה ידיעת השפה הערבית המרוקנית משום שלדבריה רבים מהילדים היו ילדי עולים ממרוקו. בראשית שנות השבעים החלה ויזאן את לימודי התיאור הראשון במדעי ההתנהגות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. בלימודיה היא הכינה מיזם לשיקום ילדים ונוער, ובעקבותיו ייסדה בבאר שבע משנת 1978 עשר פנימיות יום לילדים ולנוער.²⁸

גם למרגלית הוצע ללמוד בסמינר למורים תמורת הלוואה, אך היא העדיפה לעבוד במחלקה הסוציאלית בעיריית באר שבע, שהציעה לה מלגה ללימודי עבודה סוציאלית בעתיד, אף שהדבר היה כרוך בשינוי המקצוע שלמדה במרוקו. מרגלית עבדה במחלקת החינוך כעובדת סוציאלית בבית הספר שורשים, ולימים עברה לשירות הפסיכולוגי, שחיפש אז עובדים סוציאליים דוברי שפה זרה.²⁹ שם היא הייתה אחראית לעובדות הסוציאליות (כלי שהייתה אז עובדת סוציאלית אקדמית בעצמה). כמו ויזאן, גם היא ציינה כי שליטתה בערבית המרוקנית ובצרפתית סייעה לה לזכות בעבודה, וגם היכרותה המוקדמת עם מנהל השירות הפסיכולוגי אז, שהיה ידיד המשפחה. כאשר הוקם המכון להכשרת עובדים סוציאליים בבאר שבע בשנת 1969 נפתחה בפני מרגלית ההזדמנות ללמוד, ולשם כך היא נדרשה לעזוב את תפקידה בשירות הפסיכולוגי ולחזור למחלקת הסעד בעירייה. כשסיימה את לימודיה חזרה לתפקידה הקודם בשירות הפסיכולוגי.

סיפורה של מרגלית חושף את המצוקה החמורה שהייתה בשנות החמישים והשישים בעובדות מוסמכות במקצועות הרווחה בארץ בכלל ובבאר שבע בפרט,³⁰ ואת מלחמות הביורוקרטיה שהתנהלו בין גופים שונים בעיר ובין מחלקות שונות בתוך העירייה, למשל בין מחלקת הסעד ובין מחלקת החינוך, על עובדים בעלי השכלה כלשהי, גם אם לא הוכשרו לתפקידים שביצעו בפועל.

מרגלית הייתה אחראית מכוח תפקידה להקמה של שירותים שונים, כגון מחלקת קצין ביקור סדיר והשירות לילד ונוער. היא פיקחה על מוסדות שונים וגם יזמה, לעתים בשיתוף

28 מיזם זה מבטא את שינוי הגישה שחל במשרד הסעד עם הירידה בממדי ההגירה, מהשמה במוסדות לטיפול בתוך הקהילה. ראו: שפירו ואחרים, **ההתמקצעות של עובדים סוציאליים**, עמ' 36.

29 בשנות השישים הורחבו תחומי העשייה של העבודה הסוציאלית והוחל בשילובם של עובדים סוציאליים בתחומי הבריאות, בתי הספר והשיקום. ראו: גל והולר, **'לא צדקה אלא צדק'**.

30 על השכיחות הנמוכה של עובדות סוציאליות מוסמכות בתקופה זו בבאר שבע אפשר ללמוד מחילופי הדברים שהתקיימו בין בטי שמואלי, עובדת סוציאלית אקדמאית, ובין ראש העיר הראשון של באר שבע, דוד טוביהו, בראשית שנות החמישים: 'אמר: "מה את?" אמרתי: "אני עובדת סוציאלית אקדמאית" אז הוא אמר: "עוד לא היה לנו דבר כזה"'. בטי שמואלי, 2001, א"ט, תיק מס' 1, 1240-12.

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילדות מרוקו

אחרים, הקמת מוסדות שונים בבאר שבע ובערים אחרות בדרום, ופעלה למען גיוס כספים בעבורם. עם המוסדות הרבים שייסדה נמנים בית הספר המקצועי לנוער מפתן, כפר הילדים והנוער אשלים וכן שורה של מוסדות לילדים ומעונות משפחתיים. שתי המספרות ייחדו את מרב סיפוריהן המקצועיים לתיאור המוסדות שהקימו.

'אל תשימי את הרגליים במקפיא': דיאלוגים עימותיים בתיאור הקמת מוסדות

חלק ניכר מ'האני המקצועי' של ויויאן ומרגלית ומעשייתן נוסח בצורת דיאלוגים מובנים אשר 'משחזרים' חילוקי דעות מקצועיים שהיו ביניהן ובין מנהלים ומנהלות, עמיתים ועמיתות וכן ביניהן לבני זוגן. כמו שנעשה במחזאות ובקטעי דו-שיח בפרוזה לסוגיה, השימוש בדיאלוג מובנה בסיפור אישי הוא בגדר פעולה יצירתית אשר נושאת מטרות שונות כמו מסגור מידע בדרך שיוצרת מעורבות והזדהות של המאזין. לכן, כפי שטאנן מדגישה, הצירוף 'שיח מדווח או מצוטט' (reported speech), שנהוג להשתמש בו בהקשר זה, מטעה מכיוון שבבסיסו עומדת ההנחה כי אדם יכול לחזור במדויק על דברים שאמר אדם אחר, למרות הוצאתם מההקשר שהם נאמרו בו. עניין זה בולט בייחוד ב'ציטוט' של דיאלוגים שמסביבות שונות לא יכלו להתקיים כלל (למשל 'שחזור' שיחות שהמספרת לא נכחה בהן), אך למעשה כל שיח מצוטט הוא דיבור שחל בו שינוי וקיבל הקשר חדש בתהליך של היגוד הסיפור, ולכן הוא בדוי במהותו.³¹ הדיבור הישיר כאסטרטגיה פרפורמטיבית נחקר בלימודי זיכרון ואתנוגרפיה של תקשורת ודיבור. לפי גישה זו, השימוש בדיבור ישיר הוא דוגמה לאופן שההיזכרות נעשית הצגה, והמרואינים נהיים בה שחקנים אשר נעים בחופשיות בין דמויות ותקופות שונות. כך הריאיון נעשה מעין תיאטרון פוליפוני של הזיכרון, והוא מספק הנאה למספרים ולקהל ומעמיק את המסר.³²

דיאלוגים של עימות מעולם העבודה מבטאים עימותים מקצועיים אשר מצויים בתשתית הזהות המקצועית ומבנים אותה. באופן זה תהליך הבניית הזהות המקצועית מתרחש תוך כדי בחינת מעמדה המקצועי של המספרת לעומת מקצוען 'אחר' או לעומת קולות מקצועיים מתחרים והשוואתם למשמעות האישית שהיא מעניקה ל'אני המקצועי' שלה.³³ אביא כעת כמה דוגמאות לדיאלוגים כאלו ולניתוחם לאור סיפור החיים המקצועי הכולל של המספרות.

31 טאנן, קולות מדברים, עמ' 99.

32 Kobi Peled, 'The Theater of Memory: Direct Speech in Palestinian Oral History', *Memories Studies* (2018), pp. 1-16

33 ארנה שץ-אופנהיימר ונורית דביר, 'סיפור חיים מקצועי: נרטיב של קונפליקטים', בתוך: רבקה תובל משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל (עורכות), *מחקר נרטיבי – תאוריה, יצירה ופרשנות*, כליל, מכון מופ"ת, מאגנס, תל אביב וירושלים 2010, עמ' 322-346.

כך סיפרה ויויאן:

1. ופעם אחת באתי לאיזה בית ב[שכונה] ג ברמט.
2. הם צרפתים והוא [הבעל] היה לוקח סמים.
3. אבל הגג דלף, המיטה הייתה רטובה, האישה הייתה עם תינוק, הילד בוכה והייתי עם עובדת סוציאלית.
4. ואני אומרת 'אני חייבת להביא את המנהל של המחלקה. לא יכול להיות שעובדת סוציאלית לא תעשה משהו'.
5. קודם כל שאלתי אותה 'למה התינוק בוכה?'
6. אומרת 'אין לי חלב בשבילו',
7. אמרתי 'הנה קחי כסף תביאי חלב'.
8. והעובדת הסוציאלית המטומטמת הזאת היא הלכה וכתבה מכתב שאני נכנסת לה לעבודה הסוציאלית שלה, שזה לא חינוכי מה שאני עשיתי והיא רוצה לשקם את המשפחה וזה.
9. ואני שמעתי דבר כזה המנהל קורא לי
10. אמרתי 'כן? אתה בא אתי. אתה בא אתי'. סחבתי אותו
11. אמרתי 'אני אעשה את הסקנדל הכי גדול אתה בא אתי. אם אתה לא תראה את המצב הזה אתה לא יכול לדבר'.
12. באנו לשם. הגג דלף, המיטה שבורה, הבגדים מלוכלכים על הרצפה, החתולים מסתובבים, התינוק בוכה,
13. אוי שאני זוכרת [נזכרת] אני הייתי מכניסה אותה, את העובדת הסוציאלית לבית סוהר.
14. אמרתי 'זה תינוק בוכה, אני אמרתי שתלך לקנות חלב בשבילו, על זה אני קלקלתי את העבודה?'
15. אומר 'תביני וזה',
16. כל מיני פילוסופיה של [ב] גרוש.
17. בסוף הוא אומר 'טוב, אנחנו נשלח לה ארון, ואנחנו נקנה לה מיטה, ואנחנו נתקן את הגג'.
18. בסדר, הוא עשה עבודה מסודרת.
19. כשבאתי הביתה ואמרתי לבעלי: 'תשמע אני לא יכולה לסבול שעובדת סוציאלית רואה ילד בוכה בלי אוכל לא לדבר על אמא. הילד ושאר הילדים גם'.
20. מזה, מהמצבים האלה נבע הרעיון שאם אין אוכל בבית, ואין מקלחת בבית ואין הכנת שיעורים, אנחנו ניתן את התמיכה. כי אני אומרת שילד שבא לבית ספר ובטן ריקה הוא לא מרוכז. תדברי מפה יוצא מפה. הוא לא יכול להיות מרוכז וזה, אז היה המוטו שלי (ע"ש, ויויאן, 38).

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילדות מרוקו

סיפור זה מסביר את המניע להקמת פנימיות היום שיזמה המספרת. המבנה שלו, כמו סיפורי עימות אחרים שתיעדתי, מתאים למבנה הבסיסי שהציע ויליאם לאבוב לתיאור חוויות אישיות, ובו תמצית, אוריינטציה, הערכה, תוצאה, קודה וחזרה להווה.³⁴ הקטע נפתח בתיאורי מקום (שורות 1-3) שאפשר להגדירם 'אוריינטציה עודפת', אשר נוטה להיות מפורטת מאוריינטציה 'רגילה' ובעלת מטרות החורגות מעיגון הסיפור בזמן ובמקום.³⁵ כמה מתיאורי המקום חוזרים בשנית בשורה 12: גג דולף ומיטה רטובה ושבורה ותינוק בוכה. לתיאורי מקום אלו תפקיד חשוב בסיפור. מטרתם לגרום זעזוע ולהצדיק את המעשה 'הבלתי מקצועי' שעשתה המספרת ולגרום למאזינה להזדהות עמה ולקחת את הצד שלה'. בסיפור ניכר שימוש מרובה ב'דיבור מצוטט' ובדו-שיח,³⁶ וניכרים מעברים תכופים של עמדות היגודיות שונות.³⁷ דיאלוגים של עימות קיימים בין המספרת לשתי דמויות: הבוס והעובדת הסוציאלית. 'הדיבור המצוטט' הראשון המובא בשורה 4 הוא ספק ציטוט של מונולוג פנימי של המספרת ספק האשמה שהטיחה המספרת בעובדת הסוציאלית, אך הוא מתפקד למעשה כתמצית הסיפור כולו. הדיאלוג הראשון (שורות 5-7) מתנהל בין וויאן לאם התינוק. בשורה 8 המספרת מסכמת את דברי התלונה של העובדת הסוציאלית על המעשה 'הבלתי מקצועי' של וויאן. אפשר לראות כי מעשה זה מתואר באמצעות דיאלוג ישיר עם האם, ומנגד – דבריה של העובדת הסוציאלית נאמרים לא בגוף הראשון אלא מובאים בדרך של סיכום הדברים. עניין זה מדגים את היותו של 'הדיבור המצוטט' כלי שכנוע. היות ומטרת הסיפור היא יצירת הזדהות עם המספרת, דיבורה הישיר של העובדת

- William Labov, 'The Transformation of Experience in Narrative Syntax', in: idem, 34
Language in the Inner City, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA 1972,
pp. 354-396. לסקירה עדכנית של השפעת מחקרו של לאבוב על חוקרים מתחומים מגוונים
ראו: Barbara Johnstone, 'Oral Versions of Personal Experience: Labovian Narrative'
Analysis and its Uptake', *Journal of Sociolinguistics*, 20/4 (2016), pp. 542-560
- Barbara Johnstone, 'Variation in Discourse: Midwestern Narrative Style', *American* 35
Speech, 65 (1990), pp. 195-214. במאמר אחר שעסק בשיח נוסטלגי על העיר העתיקה בבאר
Yael Zilberman, 'Nostalgia in Oral Histories of Israeli Women', *CLC: Comparative Literature and Culture*, 14, 4
(December 2012).
- על הדיאלוג כמאפיין של הסיפור העממי עמד בשנת 1908 החוקר הדני אקסל אולריק במאמרו 36
הידוע שניסח את חוקי הפואטיקה של הסיפור העממי. אחד החוקים הוא חוק שתי דמויות על
הבמה או חוק הדו-שיח, כלומר שבכל אפיזודה תפעלנה שתי דמויות ראשיות בלבד. כך העלילה,
המתפתחת על בסיס דיאלוגים בין שתי דמויות, מופשטת: Axel Olrik, 'Epic Laws of Folk
Narrative', in: Axel Dundes (ed.), *The Study of Folklore*, Prentice Hall, Englewood
Cliffs, NJ 1965, pp. 129-141.
- ריבוי החלפת עמדות משחקיות הוא קו היכר מהותי לביצועו של סיפור עם. תמר אלכסנדר ומיכל 37
גוברין מנסחות במחקרן ארבע עמדות או ארבעה גילומי יסוד של נוכחות המספר בהיגוד: מספר
מגיד, מספר מתלווה, מספר דמות ומספר מסכם. ראו: תמר אלכסנדר ומיכל גוברין, 'קווים להגדרת
אמנות ההצגה של המספר העממי', עיתון 77, 60-61 (ינואר 1985), עמ' 45-51.

הסוציאלית אינו נשמע. מלבד זה, וויאן היא זו שמפרה את כללי הביורוקרטיה, אך מציגה את העובדת הסוציאלית כמי שראויה לשבת בבית הסוהר, ובכך מציגה את עבודתה כלא לגיטימית. ההקפדה לקיים על הכללים ועל הנהלים המקצועיים ללא גמישות ורגישות למצבם של המשפחה והילד אינה מוסרית בעיניה. אפשר לראות כי המספרת משתמשת במילים המעצימות את חוסר ההסכמה ואת המחלוקת בין השתיים, למשל ב'אוצר מילים שיפוטי ושלילי' וב'דברי עלבון'.³⁸

אִי־ההסכמה גלויה באה לידי ביטוי גם בהתייחס לדברי המנהל, שכמו מילות העובדת הסוציאלית, אינם 'מצוטטים' בפירוט אלא מובאים בשורה 15 בלקונות בלבד: 'אומר "תביני וזה"', ומיד לאחר מכן בשורה 16 המספרת עוברת להעריך אותם בשלילה במילים 'כל מיני פילוסופיה של [ב]גרוש'.

ה'עצמות' בין הדמויות בסיפור נוגע בשאלות של סמכות, ידע, אחריות מוסרית ותפיסות סותרות בנוגע לתפקידים מקצועיים ולמהותה של התערבות טיפולית. תפיסתה המקצועית של וויאן, העולה מתוך הדיאלוגים העימותיים, היא כי יש להתייחס לחוקים ביורוקרטיים בגמישות ולהבינם לפי הסיטואציה וכן כי במקרים מסוימים המוגדרים 'פיקוח נפש', כמו במקרה של תינוק בוכה ורעב, אין הצדקה להתעקש על קיומם. יש להדגיש כי בשנים אלו חרג היקף הצרכים של אוכלוסיית העולים הרבה מעבר למה שיכלו השירותים הקיימים לספק. מסיבה זו קיבלו עליהן לעתים העובדות הסוציאליות את האחריות למטופלים.³⁹ להבדיל מכך, העובדת הסוציאלית בסיפורה של וויאן וגם המנהל מייחסים חשיבות רבה לעבודה על פי הנהלים. קבלת אחריות אישית לא רשמית אינה מקצועית בעיניהם. מלבד זה, נראה שהעצמות בסיפור נוגע גם בשאלות של הגדרת תפקידים. וויאן מתערבת בתפקידה של העובדת הסוציאלית, וייתכן כי ברובד עמוק יותר זוהי מהות המחלוקת ביניהן. בעניין זה יש לזכור כי וויאן שימשה קצינת הביקור הסדיר הראשונה בארץ, והתפקיד נוצר לדבריה 'תוך כדי תנועה', בשל צורך שהתעורר. ייתכן מאוד כי גבולות התפקיד עוד היו אז היו בהתהוות, ולא היו ברורים לשתיים. הסיפור משקף תמונה חלקית בנושא זה וכן בנושאים אחרים, כגון הרקע של העובדת הסוציאלית ושל המנהל. האם העובדת הסוציאלית שהתלוננה על וויאן הייתה מוסמכת? האם היא הייתה ותיקה בארץ? שאלות אלו נותרות בסיפור ללא מענה. הדיאלוג האחרון בשורה 18 מתקיים בין וויאן לבעלה, אם כי איננו שומעים את הבעל אלא רק את דבריה של המספרת; זו חוזרת שוב בתמציתיות על הסיפור וקושרת בין

38 על ביטויי חוסר הסכמות בשיח אשר נעים בין ביטויים מעודנים או 'מרוככים' ובין ביטויים מוגברים (intensifiers) ו'מתלהטים' ראו: Hadar Netz and Adam Lefstein, 'A Cross-Cultural Analysis of Disagreements in Classroom Discourse: Comparative Case Studies from England, the United States, and Israel', *Intercultural Pragmatics*, 13, 2, (2016), pp. 214-215

39 עצמון מביאה במחקרה דוגמאות לכך מהראיונות שקיימה עם עובדות הסוציאליות. למשל סיפורים על עובדות סוציאליות שהיו מביאות למטופלים אוכל לבתיהם. כך סיפרה חיה על עובדת בשם אסתר: 'אני זוכרת נער בטיפול שלה שהיה נער עזוב לחלוטין. ישן בבתים לא גמורים. היתה הולכת ברגל עם אוכל לבית שישן בו', עצמון, 'היסטוריה של קבלת אחריות', עמ' 144.

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילידות מרוקו

חוויותיה מהשטח ובין 'המוטו' שלה (שורה 19), שגרם לה להקים פנימיות יום שיכלו לספק לילדים אוכל, מקלחת ועזרה בשיעורי הבית. בריאיון מטעם הארכיון פירטה ויזאן את ה'מוטו' שלה:

אין אפס, כשאתה נותן את כל הצרכים לילד, אין לו [מה] לחפש ברחוב שום דבר. ילד זקוק לחום, לאהבה, לבטן מלאה, לניקיון, אלה דברים אלמנטאריים. רק אם יש לו פגם אורגאני, או שהוא מפגר, או שהוא זה. אבל אם הוא ילד רגיל, את נותנת לו את כל מה שהוא צריך, הוא לא מחפש ברחוב שום דבר. חוץ מזה, הוא גם מפתח חושים אחרים, מפתח התנהגות אחרת [...] אין לך מושג מה זה לקחת נער, שהוא למחרת הולך נקי לבית הספר, ואף אחד לא דוחה או לא דוחף אותו, שהוא לא רוצה לשבת על ידו. אין לך מושג מה זה, שילד בא לבית הספר, והבטן שלו מלאה. איזה דימוי הוא מקבל, כאשר הוא מביא את שיעורי הבית, והמורה נותנת לו את המילה הטובה והמתוקה, שלא שמע מחייו. אלה דברים שדחפו את הנוער הזה.⁴⁰

המספרת פירטה גם את תהליך ההקמה של הפנימייה הראשונה. גם בתיאור זה מובאים 'ציטוטים ישירים' ודיאלוגים עימותיים ופירוט של שיתופי הפעולה שיצרה עם גורמים שונים, ובכלל זה עם בן זוגה, שהיה גזבר העיר. היא תיארה את המשא ומתן שהיא ניהלה עם גורמים שונים כדי ליצור תמונה מפורטת של ענייני הביורוקרטיה שהתמודדה עימם, ובתוך כך נעשתה מעין נצרכת בעצמה מבחינת דרכי הפעולה שנאלצה לנקוט למען הנצרכים שהיא פעלה בעבורם. בדיאלוגים הקצרים של ויזאן עם בעלה וכן עם מנהל לשכת הסעד, עם מנהל עמידר ועם הנהג של העירייה, המספרת מביאה את נקודת המבט ה'פנימית' והמציאותית של הילדים למשפחות קשות היום אל מול הטיעונים והדרישות של הגברים שהיא משוחחת עימם; הדרישות הגיוניות, אך אינן מתאימות לנסיבות ולקהל היעד של הפנימיות. היא פירטה את תהליך הביורוקרטי המייגע והסיזיפי שגופים שונים נרתמו בו חלקית להקמת הפנימייה, אגב העברת האחריות לגוף אחר – מנהל לשכת הסעד הייה מוכן לתת דירה, אבל לא לשפץ אותה, מנהל עמידר היה מוכן לשפץ, אבל דרש שהעירייה תדאג לחומרים, ואשר לכוח האדם, העירייה הסכימה לממן אותו, אך לארבע שעות בלבד. למרות זאת הצליחה ויזאן להשיג מימון עבור אמהות הבית עד שעות הערב. בהערות חוזרות היא הדגישה את הקושי שהיה בביצוע המשימה: 'זה גם כן סיפור מן ההפטרות, לא יודעת איך עשיתי את זה [...] אני מספרת את זה אבל אני רוצה להגיד לך אני אכלתי חצץ אכלתי'.

גם בתיאור הקמת הפנימיות הדגישה המספרת שלא תמיד מומלץ ליישם את החוקים ואת הנהלים הביורוקרטיים. בתיאורים אלו מודגשת העברת הערכים מן הבית לסביבת העבודה. למשל, ויזאן ציינה כי למרות התנגדותו של משרד החינוך לערב בין ילדים בגילים שונים בפנימיות היום, היא הכניסה ילדים מגיל שש עד ארבע עשרה וגם נהגה

להשיג להם בגדים מתרומות, גם זה לא לפי המדיניות הרשמית.⁴¹ לדבריה, מטרתה הייתה שפנימיות היום תתנהלנה באופן דומה, עד כמה שאפשר, למשפחה אמיתית, שיש בה בדרך כלל ילדים בגילים שונים. בהקשר זה סיפרה: 'הייתי מקבלת בגדים, הייתי מחייבת את אם הבית לכבס, לגהץ, לשים בארון ולא להגיד לילד בוא אני אתן לך בגד, אלא להגיד לו לך תבחר מה שאתה רוצה, כמו בבית' (ע"ש, 15). גם ההורים היו מעורבים בפנימיות הללו, והם הוזמנו מפעם לפעם להרצאות בנושא תזונה על 'כוס קפה וביסקוויט'. כעת אעבור לסיפורה של מרגלית. גם בשיח העימות הזה מובאים דיאלוגים עם דמויות שונות:

1. לעיתים קרובות הדברים שעשיתי הם תוצאה של איזה משהו שקרה.
2. למשל, כשאמרתי לפרץ אוריאל: 'בוא נקים מוסד פה, לפחות עם מחצית האוכלוסייה של בית-ספר 'שורשים', כשאמרתי לו, למה זה קרה? למה? איך זה שבאתי, ואמרתי לו: 'בוא נעשה משהו?'
3. אני פשוט באתי בוקר אחד לחדר שלי בבית-ספר 'שורשים',
4. ומצאתי במיטה, הייתה מיטה בחדר העבודה, הייתה מיטה, עליה היו יושבים הילדים, ומספרים, ומשחקים אתי, וכו' וכו'. ומצאתי שני ילדים שם, שני ילדים של בית-ספר 'שורשים',
5. אז אני אומרת להם: 'מה עשיתם פה?'
6. הם פרצו את החדר שלי, וישנו בתוך החדר.
7. אז אמרתי: 'למה ישנתם פה? מה קרה? ההורים יודעים?'
8. 'אין לנו הורים',
9. 'מה זאת אומרת אין לכם הורים?'
10. 'יש לנו אבא, אבל יש לנו אם חורגת'.
11. אז אני אומרת להם: 'טוב, הם בוודאי דואגים. בואו נלך לשם'.
12. לקחתי את שני הילדים ונסעתי.
13. זה היה בשיכון א', אני זוכרת. הגעתי לבית עם אישה צעירה מאוד, אישה צעירה בת עשרים ומשהו, ברור שאלה לא היו ילדים שלה, מפני שאני לקחתי ילדים בני 10-9, משהו, שני אחים.
14. ואני אומרת לה: 'את יודעת ש...'
15. היא אומרת: 'אני יודעת שהם לא באו. אני אמרתי להם לא לחזור הביתה'.
16. בעלה עבד כמלצר, הרבה יותר מבוגר ממנה, בעיר באר-שבע.

41 'היו חילוקי דעות בין אנשי מקצוע במשרד החינוך, שלא ייתכן לשים קטנים וגדולים. אבל אני רוצה להגיד לך שלהיפך, הגדול עזר לקטן, והקטן עזר ליותר קטן. וככה הייתה קבוצה של ילדים, שאחד אהב את השני, לא היו בעיות. הגדול שמר על הקטן, כמו משפחה היה. למרות חילוקי הדעות, אני עמדתי על שלי, כי אמרתי, אני לא אבחר רק את גיל 5 וגיל 10, ו-11 ו-12 יישארו לי ברחוב. הרבה באו אלי בטענות ממשרד החינוך שזה לא וזה לא יפה ולא, אבל זה היה יפה מאוד' (שם, עמ' 10).

17. אז אמרתי לה: 'תראי, את לא יכולה לעזוב את הילדים בצורה כזאת, שישנו במיטה, שניהם אצלי, זה לא מקום לישון. הם צריכים להיות בבית שלהם'.
18. אז היא אומרת לי: 'תראי, אני רוצה להזהיר אותך, את משאירה לי את הילדים פה, אם מחר בעיתון את תקראי שמצאו ילדים חתוכים בבאר, באחת הבארות של באר־שבע, תדעי שזאת אני'.
19. הייתי עולה חדשה, הייתי נאיבית, הייתי מזועזעת מהמצב של הילדים. אני חשבתי שכל הילדים של מדינת ישראל הם מופרעים, וקשים והם בסיכון. אמרתי לעצמי, איפה אני מגדלת את הילדות שלי?
20. אז לקחתי את הילדים. היה לי בית של 48 מ"ר, בלי דלתות בחדרים, ובלי כלום. בית ככה, שיכון ערום כזה. לקחתי את שני הבנים, והבאתי אותם הביתה, אלי.
21. ואיב [בעלה] אמר לי: 'מה את עושה? יש לך בנות קטנות. מה את עושה? הילדים...!'
22. אמרתי: 'מה אתה רוצה שאני אעשה? אני אשאיר אותם?'
23. הלכתי למחלקה הסוציאלית, ואמרתי להם: 'יש לי שני בנים שהאמא אמרה כך וכך וכך וכך'.
24. היא אמרה לי, היא צוחקת, לא הייתי מוסמכת הרי, אני זוכרת שהמנהלת אז הייתה מנהלת מקבילה לעובדיה רבי,
25. אז היא אומרת לי: 'את יודעת, את עשית מעשה בלתי מקצועי לחלוטין'.
26. אז עשיתי צעד הומניטרי לחלוטין.
27. ורק כדי להגיד לך [למראיינת] שכך הגעתי למסקנה שצריך מוסד לילדים (א"ט), עמ' 12-22).

מטרתה של מרגלית בסיפור זה היא לתאר כיצד הסיקה שעליה להקים מוסד לילדים, והיא מביאה ציטוט ישיר של דברים שנאמרו לבוס שלה ועיצבו את דמותה כדמות אקטיבית ויזומת. בשורות 3-4 מתבררת האוריינטציה של הסיפור, ולאחר מכן מובאים שני דיאלוגים: הראשון (בשורות 5-11) נערך עם הילדים, וממנו אנו מבינים שיש לילדים אם חורגת, והשני (בשורות 14-18) הוא הדרמה האמתית של הסיפור – תגובתה של האם החורגת, שנראה כאילו נלקחה ממעשיות עממיות. כאן ניכרים בייחוד דבריה של טאנן על אודות דיאלוגים משנים סיפור לדרמה, ואת המאזינים – לקהל הפרשני שלה.⁴² דרמה זו מעוגנת במציאות בתיאורי אוריינטציה בשורות 13 ו-16, המוסיפות פרטים, שוליים כביכול, על הורי הילדים (המראה הצעיר של האם, גילו המבוגר של האב ועיסוקו). בדיאלוג זה האם מאשרת את דברי הילדים כי אָמם אסרה עליהם לחזור הביתה. חמור ככל שיהיה ציווי זה, בנקודה זו עדיין המספרת מסוגלת לנהל עם האם דיאלוג ולהסביר לה כי הילדים צריכים להיות בבית שלהם. אך לאחר איזומה לרצוח אותם (שורה 18) אין מקום להמשך הדיאלוג. בנקודה זו המספרת עוברת לתפקיד של 'מספר מסכם' ומתארת את השפעת האירוע על

תפיסתה (שורה 19). מעניין כי דווקא לאחר השאלה הרטורית 'איפה אני מגדלת את הבנות שלי?' מרגלית מספרת כי הביאה את הילדים לביתה. התיאור המפורט של תנאי הדירה שהיא התגוררה בה בראשית שנות השישים (שורה 20) נועד להראות כי הדבר לא היה קל. בריאיון שקיימתי עמה היא הוסיפה כי הילדים גרו עם משפחה כשלושה שבועות וכי הם היו אלימים, בייחוד כשראו את היחס הטוב הניתן לילדיה לעומת היחס שקיבלו בבית שלהם. בעקבות הכנסת הילדים לבית המשפחה בעלה של מרגלית נזף בה. גם כאן מובא הדיאלוג הישיר ביניהם (שורות 21-22), שהתנהל באמצעות שאלות רטוריות. מיכל אפרת מציינת כי שאלה רטורית עשויה להיות הצגה של טענה בתחפושת של שאלה, והיא כלי אסטרטגי אשר מדגיש כי הדובר משוכנע בצדקתו.⁴³ במקרה זה השאלה הרטורית משמשת להדגשת שתי עמדות מתנגשות: עמדתו של הבעל, העולה בקנה אחד עם עמדת נציגי הממסד כי אין לערב בין החיים האישיים לעבודה, כנראה משום שהזדהות 'היתר' של מרגלית מתחרה בעיניו על תפקידה כאם; וזו של המספרת המרגישה אחריות אישית על הילדים. בהמשך הדברים (בשורה 25) גם המנהלת נזפת בה בטענה שעשתה מעשה לא מקצועי. שלא כ'השתקת' העובדת הסוציאלית והמנהל בסיפור הקודם של וויאן, כאן דבריה של המנהלת דווקא מובאים 'כלשונם' אולם לא בהכרח כדי ליצור הזדהות אלא כדי להדגיש את האבסורדיות בהם. הציון 'לא הייתי הרי מוסמכת' יכול לבוא כהסבר לכך שהמנהלת הרשתה לעצמה לנזוף במרגלית או כהסבר לפעילותה 'הבלתי מקצועית' של המספרת, שאינה מפרידה בין חייה המקצועיים לחייה האישיים. בשורה 26 מרגלית אינה עונה למנהלת כדמות בסיפור אלא מגיבה באמצעות דיבור עקיף ופונה ישירות כמספרת מסכמת וסמכותית למראיינת, ממסגרת את האירוע ומדגישה כי בעקבותיו הסיקה שעליה להקים מוסד (שורה 27).

העימות המתואר בסיפור נעוץ בשאלה מהי מקצועיות. בעיני מנהלת המחלקה הסוציאלית, זוהי שמירה על גבולות בין זירת העבודה לספרה הביתית. ומנגד, בעיני מרגלית, מקצועיות כרוכה בקבלת אחריות במקרים קיצוניים. כמו כן, מרגלית מדגישה בסיפורה את נקודת מבטה כעולה חדשה. אמנם עמדה זו שמה אותה במעמד נחות, אך מאפשרת לה למתוח ביקורת חריפה על אופן גידול הילדים בישראל. במקום אחר בריאיון פירטה מרגלית את תשובתו של מנהל בית ספר 'שורשים' להצעתה להקים מוסד בשטח בית הספר בזמן שפנתה אליו לראשונה, כעובדת סוציאלית בבית הספר, וכעבור חמש עשרה שנה כמפקחת במשרד הרווחה:

מרגלית, אל תשימי את הרגליים למקפאי, אל תכניסי את הראש הבריא שלך למיטה חולה [...] זו בעיה קשה מאוד. בית הספר שייך לעיריית באר שבע. הפיקוח זה משרד החינוך, פיקוח של מוסד, זה משרד הסעד. צריך הרבה משאבים. לא מקימים משרד הסעד לא מקימים מוסדות [...]

43 מיכל אפרת, מדברים שתיקה: עיון בלשני בשתיקה כאמצעי הבעה, מאגנס והאוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2014, עמ' 408.

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילידות מרוקו

ב'75' באתי לפרץ אוריאלי, שהיה כבר בגמלאות, ואמרתי לו: 'פרץ, אתה זוכר שדיברתי איתך לפני חמש־עשרה שנה על מוסד בתוך בית־ספר "שורשים"? על מוסד לילדים קשיי חינוך, ומוכים, ובסיכון? אז עכשיו, מקודם אתה אמרת לי שזה נורא מסובך, ומשרד החינוך, ומשרד הסעד, וכו' וכו'. היום אני משרד־הסעד, אז אני יכולה לקדם את הפרויקט הזה. מה דעתך?'.
אז הוא אומר לי: 'דעתי טובה' (א"ט, עמ' 15).

המוסד שהוקם היה כפר הילדים והנוער אשלים בשכונת נווה נוי (משק עזר לשעבר) בבאר שבע, והוא היה פעיל עד שנת 2012. מרגלית תיארה את הקשיים שהתעוררו בהקמת מוסד זה, בין השאר את המאבק המשפטי שהתנהל בעקבות תביעתם של דיירי השכונה שהתנגדו להקמת המוסד. כמו ויויאן, היא תיארה את גיוס הכספים ואת ההליכים הביורוקרטיים שחווה. אף שפעלה להוצאת ילדים ממשפחותיהם, גם היא הדגישה ששאפה להקים מוסד שיהיה ביחתי ככל האפשר:

שלא יובן שאני בעד סידור ילדים מחוץ לבית אם היינו יכולים [אחרת] [...] בנינו פרויקט ב'אשלים', בנינו פילוסופיה אחרת, או מודל אחר ב'אשלים'. עשינו מ'אשלים' ומבית הבוגרים, זה התחיל בבית הבוגרים, עשינו מוסד עם בתים משפחתיים, כדי שלא יהיה מוסד, כדי שלא יהיה מוסד כזה אנונימי, שיהיה אינטימי [...] כשהמדריכים הם הורים [...] זוג נשוי (א"ט, עמ' 18).

אפשר לראות כי ביטול הדיכוטומיה בין המרחב הפרטי (הבית) למרחב הציבורי (מקום העבודה), החוזר בסיפורה של מרגלית, בא לידי ביטוי גם בתפיסתה כיצד מוסד צריך להיות – אינטימי ומשפחתי.

אביא כעת עוד סיפור שמתאר את הקמת מוסד לילדים בסיכון באמצעות דיאלוג מובנה:

1. ב'84', כשבעלי נפטר באופן פתאומי, הייתי בשלבי הקמת בית לתינוקות בבאר־שבע,
2. מפני שאף פעם לא היה לנו איפה לשים תינוק בסיכון [...] כל הזמן הייתה לנו בעיה איפה לשים תינוקות בסיכון, בעיקר שהם היו בבית־חולים. בית־חולים היה מתקשר אלינו ואומר לנו שיש להם ילד מוכה. אנחנו לא נחזיר אותו הביתה.
3. אז אני רציתי להקים בית לילדים בסיכון. ניסיתי בכל הצורות, אצל הבוס שלי, אצל הסגנית שלו, והכל והכל. זה היה נורא קשה, זה היה לפני '84.
4. אז יום אחד אני באה לוועדת השמה,
5. ומביאים לנו מקרה של ילד בבית־חולים, ששמעו בכל האגפים שלו. אבא שלו זרק אותו מהמרפסת, לא פחות ולא יותר.
6. כמובן שלא יכולנו להחזיר אותו הביתה.
7. הוא היה בגבס כולו, ובית־חולים רוצים להוציא אותו מבית־חולים. בית־חולים זה לא מוסד סוציאלי, זה בית־חולים.

8. אז אנחנו קודם ביקשנו מהעובדת סוציאלית של אופקים, כי הוא היה מאופקים, ביקשנו ממנה לבדוק את המצב של האח שלו, שהיה בו 5. הוא היה בן שנה, שנה ומשהו.
9. כשבדקו את הילד בן ה-5, מצאו שברים שהתאחו.
10. אני הזדעזעתי, לא ידעתי מה אני אעשה, מה אני אגיד להם. אמרתי לך [למראינת] שאני עוברת מהכיסא הזה לכיסא הזה. אני צריכה לתת להם תשובה.
11. אני באה לאיזו סגנית של 'השרות לילד ולנוער' במשרד הראשי, ואני אומרת לה: 'אי אפשר, צריך לעשות משהו'.
12. היא אמרה לי: 'תשתמשי במשפחות אומנות',
13. אמרתי: 'לא. אלה ילדים שאנחנו צריכים לבחון, ולבדוק אם בכלל אנחנו נחזיר אותם פעם הביתה. צריך לראות אולי צריך לטפל בהם, לסדר אותם, לטפל בהורים, לראות אם יש אפשרות לשקם. אם אין אפשרות לשיקום, אימוץ. אז למה אנחנו נהרוס את החיים של הילדים האלה לאורך שנים?'
14. 'אני לא יכולה, אין לנו, אין משאבים, אין לנו זה, אין לנו זה.'
15. 'יצאתי מאצלה, והלכתי למפקחת ארצית אחרת, שטיפלה בחוק נוער, שטיפלה רק באמצעות החוק.'
16. אז אני מספרת לה, אני אומרת לה, אמרתי לה: 'אין לנו פתרון, אנחנו חייבים לפתוח משהו בבאר-שבע'.
17. היא אומרת לי: 'את מסוגלת להרים את זה?'
18. אמרתי לה: 'כן, אני מסוגלת להרים את זה. רק תגידי לי אם אפשר לקבל תקנים, אם אפשר לקבל...'
19. היא אומרת לי: 'בסדר' [...]
20. אז מתקשרת אלי המפקחת הארצית השנייה, הזאת של חוק הנוער הלכה אליה, מפני שהיא ממונה על הקמת המוסדות האלה,
21. אז היא אמרה לה: 'מרגלית באה אלי, וסיפרה לי שיש המצב הזה, למשל'.
22. אז היא מתקשרת אלי, אני זוכרת שעוד עבדנו בימי שישי, מתקשרת אלי ביום שישי בשתיים,
23. ואומרת לי: 'מרגלית, את לא נכנסת בדלת, אז את נכנסת מהחלון?'
24. אמרתי: 'בדיוק'.
25. היא אומרת לי: 'מה קרה? יש לך רשימת המתנה?'
26. אמרתי לה: 'לא רק רשימת המתנה, יש לי את הילדים עצמם'.
27. אז היא אומרת לי: 'ואיפה הם?'
28. אמרתי: 'מה, את לא יודעת? שמתי אותם במקרר שלי'.
29. אז היא אומרת לי, היא דיברה צרפתית, אז היא אומרת, היא נהדרת האישה הזאת,
30. היא אומרת לי: 'מה, את שונאת אותי? חוצפנית גם'.
31. אז אמרתי לה: 'ומה את חושבת? מה אני אעשה עם ילדים בסיכון במצב כזה?'

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילדות מרוקו

32. אני מוצאת פה משפחה אומנת, פה... אבל אני לא רוצה. אני רוצה אבחון, אני רוצה הרגעה, אני רוצה לעבוד עם ההורים. משפחה אומנה זה לא עוזר לי, ואין לי מוסד מאפס עד שש. יש לי מוסדות אחרים, אבל',
33. אז היא אמרה: 'טוב, טוב, בסדר, אז נעשה משהו', וככה הקמתי את המוסד הזה גם כן 'א"ט, עמ' 20-21).

הסיפור מתאר הקמת מוסד בעבור תינוקות בסיכון. תיאור המקרה המזעזע על אב שזרק את בנו הפעוט מהמרפסת וככל הנראה גם התעלל באחיו הגדול (שורות 5-9), כמו תיאור האם החורגת והתינוק הרעב בסיפורה של וויאן, ממחיש את הדחיפות שהייתה בהקמת מוסד כזה. המספרת 'מצטטת' שלושה דיאלוגים שהתקיימו בינה ובין שתי נשים בתפקיד פיקוח. הדיאלוג העימותי הראשון (שורות 11-14) מתקיים עם סגנית השירות לילד ולנוער במשרד הראשי בירושלים, ובו מרגלית מסבירה לה מדוע משפחות אומנה אינן תחליף להקמת המוסד. הנימוק הוא שלעתים אי אפשר להחזיר כלל את הילדים לבתיהם וצריך לדאוג להם לאימוץ. המוסד אמור להיות מקום זמני אשר מספק לילדים הגנה, ולאנשי המקצוע – שהות לחשוב על פתרון הולם לטווח הארוך. הסגנית משיבה בשלילה ליזמה בטענה כי אין משאבים לכך. מרגלית אינה מסתפקת בתשובתה ופונה למפקחת הארצית. הדיאלוג שהתקיים ביניהן (16-19) אינו עימותי, שכן מפקחת זו דווקא משיבה בחיוב ליזמה של מרגלית. אך בינתיים שתי המפקחות משוחחות זו עם זו (המספרת מצטטת את שיחתן בשורה 21).
לימים פנתה אל מרגלית הסגנית אשר סירבה ליזמה, והשתיים קיימו דיאלוג עימותי (שורות 21-33). אמנם דיאלוג זה מובא באמצעות ציטוט, אך יש פער בין הישירות של הדברים למשמעותם המטפורית, העקיפה. הדיאלוג נפתח בפתגם אשר מופנה כשאלה רטורית או האשמה אל מרגלית: 'את לא נכנסת בדלת אז את נכנסת מהחלון?' והוא מתכתב עם המלצתו של פרץ אוראלי בעניין יזמתה של מרגלית להקים את כפר הילדים והנוער אשלים. כזכור, בהמלצתו הוא השתמש בשני פתגמים או בשתי אמירות מטפוריות: 'אל תשימי את הרגליים ל[ב]מקפאי, אל תכניסי את הראש הבריא שלך למיטה חולה'.
פתגם הוא לרוב משפט תנאי אשר נאמר ונתפס באופן מטפורי, ולפיכך הבנתו דורשת הסטת מובן בין הקשרים שונים. הפתגם הוא מסר תמציתי אשר מבטא חכמה, אמת וסמכות בבסיסו.⁴⁴ פתגמים שמשוּבצים בסיפור חיים עשויים למלא מגוון תפקידים בסיפור שהם מסופרים בו, כגון הדגשה וחיידוד המסר העולה מן הסיפור הכולל או ריכוכו דווקא.⁴⁵

44 בחקר הפולקלור הפתגם משתייך – בשל קוצרו – לקבוצות הסוגות המכונות 'מינוריות', והוא נחקר רבות מהיבטים שונים. כיום הפתגמים נתפסים יותר ויותר כחלק מהשיח או מהטקסט שהם נאמרים או נכתבים בו. ראו למשל את מאמרה של אילנה רוזן, בו היא מנתחת פתגמים לפי הקשר סיפור חיים כולל: 'קנה ומוות בפתגמים ואמירות של ישראלי מבוגר מרקע אוסטר-הונגרי', גרונטולוגיה, לח, 1 (2011), עמ' 112.

45 אדם רצון מציין ומדגים במחקרו את שלל התפקידים שעשויים למלא פתגמים בהקשר של סיפור חיים נתון. ראו: אדם רצון, 'אל־מא יסמעש כבירו, יא אלת תדבירו [מי שאינו שומע למבוגרים לא

בהקשר הנוכחי אין זה מפתיע כי בשני הדיאלוגים (עם סגנית המפקחת ועם פרץ אוראלי) המנהלים, שהם בעלי הסמכות, מפתגמים את הפתגמים. חילופי הזמנים המתקיימים בדיאלוג בשורש אמ"ר מדגישים את פערי הסמכות בינם ובין מרגלית. בדיאלוג השלישי (שורות 21-33) כאשר המספרת מדברת, הפועל מובא בלשון עבר – 'אמרת', ואילו כאשר המנהלת מדברת הפועל מובא בלשון הווה – 'אומרת' (למעט השורה האחרונה). שינויים אלו תואמים את התבנית החוזרת שזיהתה ברברה ג'ונסטון בדיאלוגים מובנים עם דמות סמכותית (He says/I said). לדבריה, דמויות סמכותיות נוטות לדבר בדיאלוגים אלו בקול ציבורי כנציגי החוק והמוסר, ולא כאנשים פרטיים, ולכן השפה שלהן על פי רוב חסרת זמן (נצחית) ונאמרת בזמן הווה.⁴⁶

בפתגמים הנאמרים בהקשר של מרגלית יש שימוש סינקדוכי בכפות הרגליים והראש, שני איברים אשר מקומם בחלק העליון ובחלק התחתון של הגוף. לפתגמים אלו שני היבטים: בהקשר של הדיאלוג העימותי הם מתפקדים כמתיחת ביקורת על פועלה הלא ראוי, הלא מקצועי או הלא חוקי של המספרת, המתוארת כפורצת אשר נכנסת מהחלון במקום מהדלת, שהוא לא הגיוני ולא בריא (להכניס (כפות) רגליים למקפאי, להכניס ראש בריא למיטה (חולה)). מנגד, הפתגמים מטיבים דווקא לנסח בחיוב, מנקודת מבטה של המספרת, את אופן הפעולה העיקש שלה כפורצת דרך שאינה הולכת בתלם. אמנם הפתגמים מנוסחים כהתרסה וכהטפה מצד הממונים, אך היות ומרגלית מנצחת בדיאלוגים אלו, הפתגמים מעצימים בלשון ציורית את הצלחתה ומנסחים בצורה תמציתית ופואטית את המסר הכללי המועבר בסיפור חייה המקצועי. מלבד זה, משום שזהו דיאלוג 'משוחזר', המספרת היא זו ששמה בפי המנהלים את הפתגמים, ולפיכך הסמכות האמתית הנקשרת לפתגמים אלו היא סמכותה של המספרת, והיא ממסגרת כעת את העימות בהקשר חדש ומבליטה אגב כך גם את יכולותיה הרטוריות.

ובחזרה לדיאלוג העימותי המתקיים עם סגנית המנהלת. תשובתה של מרגלית לשאלה 'האם יש לך רשימת המתנה?' (שורה 25) מתחילה כתשובה מוחשית לשאלתה של המפקחת 'לא רק רשימת המתנה יש לי את הילדים עצמם' (שורה 26) ומתאימה לאחריות שמרגלית מרגישה כלפי ילדים במצבים קשים, אך הדיאלוג נהיה ציני, ואז מרגלית מפגינה חוש הומור, במקרה זה הומור שחור או עוקצנות – בשל חשיפתה למקרים קשים של רצח והתעללות בילדים (שורה 28). הילדים שמרגלית 'שמה במקרה' 'מתכתבים' עם שימת הרגליים במקפאי ויוצרים מעין שדה סמנטי אשר מקשר בין האמרות ובין הפתגמים השונים. כאשר מרגלית מציינת כי שתי המשוחחות דיברו בצרפתית וכי המפקחת הייתה 'אישה נהדרת' אנו מבינים כי ככל הנראה הנשים נהנו מעצם ניהול השיחה ומהשימוש בעוקצנות, וכצפוי – בסוף הדיאלוג השיגה מרגלית את מטרתה. לשון 'מושחזת' וציניית

ידע להסתדר בחיים] – קריאה משולבת של פתגמים בהקשרי חיים של יוצאי מצרים בישראל, מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ל (תשע"ו), עמ' 101-138.

Barbara Johnstone, "He says... so I said": Verb Tense Alternation and Narrative Depictions of Authority in American English', *Linguistics*, 25 (1987), pp. 33-52

באה לידי ביטוי בדיאלוגים אחרים שמתוארים בין המספרת למנהל אחר שלה, המכונה 'מר מררי'. למשל בסיפור ההקמה של מעון לילדים בדימונה:

1. הוא [מר מררי] אומר: 'זה לא יהיה מוכן בספטמבר'.
2. אמרתי: 'תסמוך עליו [מקים המוסד] זה יהיה מוכן בספטמבר. אני רוצה תקן לשניים עשר ילדים'.
3. אז הוא אומר לי: 'לא. שמונה ילדים'.
4. אמרתי: 'מה אתה אומר אריה? לי אתה לא תספר שיש לך בית כזה לשמונה ילדים. אני מכירה את המוסדות, ואני מכירה את המעונות'.
5. ואתה יודע מה? שמונה ילדים, אני מסכימה איתך, שמונה ילדים. נראה אותך אם אתה לא תפעיל עלי לחץ לקבל עוד ילדים'.
6. זהו, אז גמרנו. בספטמבר לא גמר באמת, אבל נכנסו לבית'.
7. והתחלתי לפי הפילוסופיה שלי, איך לקלוט, איך לעשות'.
8. זה היה המעון הראשון. אני רוצה להגיד לך שעד עכשיו זה בייבי שלי, אבל כבר נגמר. [...]
9. אדם אחד רצח את אשתו [...] היו שלושה ילדים. צריך למצוא מקום לשלושה ילדים, תוך כדי טרגדיה. שלושה ילדים, שאבא שלהם נעצר, ואמא שלהם שרופה על יד ים המלח [...]
10. אז מררי מתקשר אלי, הבוס שלי מתקשר אלי,
11. ואומר לי: 'מה זאת אומרת אין מקום? יש לך מעון משפחתי בהקמה'.
12. אמרתי: 'כן, מר מררי, יש לי כבר תשעה ילדים, אתה יודע, עברתי בילד אחד את המכסה שנתת לי'.
13. 'באמת, באמת, אל תעשי בעיות. קבלי את השלושה ילדים'.
14. זה היה משהו. להכניס את השלושה ילדים למעון הזה (א"ט, עמ' 14-15).

אפשר לראות כי אכן, נבואתה של המספרת בשורה 5 מתממשת; הבוס שהתעקש בעבר על תקן לשמונה ילדים במקום שניים עשר מבקש בסוף הסיפור ממרגלית, והיא דווקא נצמדת אז אל מה שהחליט מררי - 'שלא תעשה בעיות' ותקלוט את הילדים הנוספים על אלה שבתקן. סיפור זה מדגים שוב כי הראייה המציאותית, 'מהשטח', גוברת על חוקי ביורוקרטיה נוקשים.

במבט כולל על הדיאלוגים העימותיים ניכר כי מיצובן המורכב של המספרות - 'בין העולמות'; כנשים מהגרות שקולטות מהגרים, כנשים מזרחיות שפועלות בממסד 'אשכנזי', כנשים בעלות מקצוע שעוד לא התמקצעו בתחום עיסוקן - עיצב אותן כמתווכות בין הממסד ובין השטח. גם לימים, כאשר זכו השתיים להכשרה אקדמית, הן השתמשו בידע שצברו בשטח כדי למלא את החסרים שהיו קיימים בו לדעתן. הדיאלוגים הדגישו את יזמותיהן המקצועיות על רקע החסמים וההתנגדויות שלפיהם פעלו. תפיסותיהן המקצועיות צמצמו את הפער או הגבולות בין הספרה הביתית המשפחתית לזירה המקצועית. דבר זה ניכר בייחוד בסיפורי 'מקרים אישיים' שתיארה וויאן.

'יותר מבת': סיפורי 'מקרים אישיים' והרהורים רפלקסיביים

'לאט לאט נגלה לפני עולם מלא סבל. עולם זה הפך לעולמי אני עד כדי כך שגם בלילות הרביתי לחשוב כיצד לעזור לנזקקים'.⁴⁷

להבדיל מסיפורי העימות והייסוד, ובכללם מקרים קשים ואנונימיים, בריאיון שערכתי עם ויז'אן (וכן עם עובדות סוציאליות אחרות) היו סיפורים שהתמקדו בילדים, בילדות, בנערים ובנערות מסוימים שהיא טיפלה בהם. דבר זה אינו מפתיע כי כפי שגבריאלה ספקטור־מרזל מציינת, סיפורים מצויים בלב העשייה של העבודה הסוציאלית הן בהקשבה ובשיח עם הלקוחות והעמיתים והן כחלק מן הדיווח לרשויות עליהם.⁴⁸ סיפורים אלה מתארים במפורט טרגדיות אנושיות, נסיבות חיים קשות, הורים שאינם מתפקדים, ילדים זנוחים אשר סובלים מבעיות פיזיות ונפשיות ועוד. שלא כנימה המרוחקת והביקורתית המשתקפת לעתים במסמכים של גורמי רווחה בנוגע למי שמוגדרים נערים עזובים ומשפחותיהם,⁴⁹ בולטים בסיפורים אלו אמפתיה וחוסר שיפוטיות, הדגשת פרטים המעניקה לדמויות פנים ושמות, וכן אי־הפרדה בין החיים האישיים ובין החיים המקצועיים, אם כי האירועים מן הסתם מסופרים מנקודת מבטה של המספרת, ולא מנקודת המבט של הילדים והנערים עצמם. התייחסות מסוג זה לאנשים אשר נחשבים מקרים סוציאליים ולאנשי שוליים מלמדת על היכולת להתקרב ולו מעט אל עולמם ולראות אותם, למרות הכול, באנושיות.⁵⁰ מבין שלל המקרים האישיים המפורטים בסיפורה של ויז'אן אתייחס בקצרה לשני סוגי סיפורים מנוגדים – 'סיפור סינדרלה' ו'סיפור נפילה'. בשם זה דבורה ברנשטיין מכנה סיפורים מתוך העיתונות הפופולרית של שנות השלושים והארבעים בארץ על נערות ועל

47 חנה כצנלסון־נשר, **אח ואחות: זיכרונות**, עם עובד, תל אביב 1978, עמ' 125. כצנלסון־נשר הייתה אחות ועובדת סוציאלית בתקופת היישוב, ובספרה האוטוביוגרפי היא תיארה דמויות מגוונות מעדות, מדתות וממגזרים שונים שנתקלה בהם בעבודתה. היא פירטה סבל רב ונסיבות חיים קשות כמו אבות שנטשו את משפחתם, הידרדרות כלכלית, אונס, הידרדרות לזנות והתמודדות עם נכויות שונות.

48 גבריאלה ספקטור־מרזל, 'מחקר נרטיבי ועבודה סוציאלית', **חברה ורווחה**, ל' 1 (מארכ 2010), עמ' 75-110.

49 תמי רזי ניתחה במחקרה מסמכים רשמיים של גורמי רווחה אשר פעלו בתל אביב בימי המנדט בנוגע לנערים ולנערות עזובים ומשפחותיהם, והיא מציינת כי הם כתובים על פי רוב מתוך חמלה, התנשאות ורתיעה עמוקה כלפיהם. ממחקרה עולה כי הרשויות נטו לייחס נחשלות תרבותית ועזובה בייחוד למשפחות מזרחיות שחוזקו בדרך של הפניית ילדיהן אל מסגרות אשר מיועדות לילדים עזובים ועבריינים. ראו: תמי רזי, **ילדי הפקר – החצר האחורית של תל־אביב המנדטורית**, עם עובד, תל אביב 2009, עמ' 303-304; 'הנ"ל', "בתי – אש, אש": אמהות ובנות עזובות בתל אביב בשנות השלושים והארבעים', בתוך: שילה וכ"ץ (עורכים), **מגדר בישראל**, עמ' 140-169.

50 מיכל קרומר־נבו ניתחה את סיפורי החיים של נשים עניות, והיא מדגישה כי באימוץ נקודת מבט כזו היא ביקשה להשמיע את קולן האנושי והמורכב. ראו: מיכל קרומר־נבו, **נשים בעוני: סיפורי חיים מגדר, כאב, התנגדות**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2006, עמ' 22-24.

נשים צעירות שנקלעו למצבי מצוקה, סטו מדרך הישר והידרדרו לזנות, למחלות וכולי.⁵¹ שני הסיפורים מבליטים את היחסים הדיפוזיים בין חייה האישיים של וויאן לחייה המקצועיים. הסיפור הראשון על הילדה אהובה הוא דוגמה מובהקת ומרגשת להיותה של העבודה חלק מחיי המשפחה. בסיפור זה וויאן מתארת כי בשנת '56 הלכה, מכוח תפקידה כקצינת ביקור סדיר, בליווי עובדת סוציאלית לביקור במשפחה שדווח עליה כי האם נפטרה והאב נועל את ילדיו במשך היום כשהוא בעבודה. הילדים הוצאו מהבית ונמסרו למשפחות אומנה, אך לילדה אהובה, שהייתה בת שלוש, לא נמצאה מסגרת מתאימה. אמה של וויאן לקחה אותה אליה זמנית, ולאחר מכן היא נמסרה למשפחת אומנה; אך הילדה נקשרה לאמה של וויאן וברחה מבית משפחת האומנה בבכי ובקריאות 'מִמָּה' (אמא בלשונות זרות שונות, ובהקשר זה – אמה של וויאן). בשל כך החליטה העובדת הסוציאלית שטיפלה במשפחתה של אהובה למסור אותה לאמה של וויאן, שרצתה לאמץ אותה כחוק, אך נתקלה בסירובו של האב; זה לא היה מוכן 'לוותר' על הילדה, אף שלא התעניין בשלומה. למרות זאת, אהובה גרה עם אמה של וויאן עד גיל שמונה עשרה והייתה כבת לכל דבר:

עכשיו, הילדה הזו [...] הייתה בת שלנו, אחות שלנו. אני מגיעה לסיפור שזה ירגש אותך. בצבא עד גיל שמונה עשרה היו נותנים תמיכה עבור הילדה, שמונה עשרה את חיה לבד [...] הציעו לה גם מגורים בצבא קבע. טוב, מה היא תעשה אמא שלי? אם הילדה בגיל שמונה עשרה רוצה לחיות לבד להתקדם, אבל היא הייתה באה לשבתות וזה [...] ואבא שלה אף פעם לא בא לבקר אותה. היה לה קשר עם אחותה הקטנה התינוקת, עם לאה [אחות אחרת] לא היה לה קשר בכלל, הם שלחו אותה לאיזה עיר אחרת, ואהובה נשארה, אהובה נשארה הבת של אמא. ילדה של אמא. אמא עשתה את הכול שירשמו אותה [כבת בתעודת הזהות] ולא רצו. הגיע משהו שהייתה בצבא קבע. הבחור הזה הם התחתנו, אני הייתי בחתונה ואמא שלי הייתה בחתונה, אמא שלי בכלל הייתה, את יודעת מה, כמו אמא שלה, ואחרי שנה הבעל שלה, יש לו איזה דוד בארצות הברית, אומר לו תבוא לעבוד במוסך אצלי. ואהובה הייתה בהריון בשלושה חודשים ונסעה לארצות הברית ועבדה בדחק, ועבדה במכונות כביסה שהיא הייתה שומרת על הכביסה של אחרים. ואלוהים שיפר לה את הזה, הבעל הזה הצליח הוא פתח מוסך, הוא היום אחד המיליונרים בארה"ב יחד איתה. אנחנו מתכתבים, היא באה ליום הולדת ליום הזה ליום הנישואים של הבת שלי, היא באה ליום לבת מצווה של הבת שלי, היא טלפונים כל חגים. יש לה שני ילדים מוצלחים, שהנכדים שלי אחד, הנכד שלי מעתיק אותו [מחקה אותו] כי הוא שחקן כדורגל הבן, והיא מתחננת 'דודה, תבואי אלי שאני רק אחזיר לך אחוז אחד ממה שעשית בשבילי' [...] את מבינה? זה אחד הסיפורים של העבודה שלי של כקציני ביקור סדיר. ביום הפטירה של אמא היא הופיעה. היא באה שאמא שלי הייתה מאוד חולה אימא שלי גם הזדקנה.

51 דבורה ברנשטיין, נשים בשוליים – מגדר ולאומיות בתל-אביב המנדטורית, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2008, עמ' 129.

וכל ראש השנה וכל חג פורים לא משנה, היא מתקשרת 'דודה מה נשמע' ויש לה קשר טוב עם הבת שלי וקשר טוב עם הבן שלי הבן היה אצלה הוא ואשתו, זאת אומרת, זה יותר מאשר בת, זה יותר מאשר בת. זה מקרה של ביקור סדיר בשטח. זה אחד (ע"ש, עמ' 18-21).

הסיפור על הילדה אהובה מדגים במובהק את הפתרונות היצירתיים שנוצרו לעתים בתקופה שעוד לא היו נהלים ברורים ומסודרים בנוגע למקרים סוציאליים כפי שקיימים היום. ויויאן עצמה ציינה זאת בראייה לאחור, למשל כאשר היא סיפרה שהפרידו בין האחיות. הסיפור מעמיד במרכז את הקשר בין אהובה לאמה של ויויאן. כאמור, קשר זה נוצר כמצב זמני וכתולדה של מצוקה של רשויות הרווחה, שלא מצאו מקום מתאים לילדה עד שיוחלט משפטית בענייניה. אפשר לראות בסיפור מעין סיפור סינדרלה על ילדה נטושה ומוזנחת שמסלול חייה ישראלי נורמטיבי, ובכללו שירות צבאי ולימודים אקדמיים, ונעשית אישה עשירה באמצעות נישואיה. המספרת הדגישה את הקשר ההדוק שנשמר כל השנים בין אהובה לאמה (של ויויאן). קשר זה נמשך עם הדור הצעיר של המשפחה לאחר מות האם ובא לידי ביטוי בשורה של מחוות ותשומת לב במועדים מיוחדים במעגל החיים ובחגים. בתיאור קצר זה נחשפת רשת שלמה של קשרי אהבה וידידות בין בני המשפחה ובין נשים⁵² (אלה באים לידי ביטוי בכינויים דודה, ממה, אחות ובת) עד כי נדמה שהסיפור אינו שייך כלל לתחום המקצועי. בסופו מחזירה ויויאן את הדברים להקשרם המקצועי 'זה מקרה של ביקור סדיר בשטח. זה אחד'. סוף הסיפור יוצר ניגוד חריף בין הקשרים בין בני המשפחה ובין נשים ובין השפה הרשמית 'המקצועית' וה'גברית' של התפקיד 'קצין ביקור סדיר'. ויויאן סיפרה לא רק על סיפורי ההצלחה אלא גם על כישלונות שחוותה. היא ציינה כי המעונות שהקימה לא עזרו לכל הילדים וכי מקצתם העדיפו את ה'רחוב' וכיום הם נמצאים בבתי סוהר. מבין המקרים שהיא לא הצליחה לטפל בהם היא התעכבה בייחוד על סיפורו של נער מבאר שבע שחלם לעבור לגור בקיבוץ, אך סמוך לקבלתו שם, כאשר יצא מהקיבוץ לחופשת חנוכה בבית, פגש זונה, נדבק בסיפיליס והתאבד:

היה לי עוד מקרה אחד של נער שאני טיפלתי בו והפכתי עולמות שהוא יתקבל לקיבוץ וקיבלו אותו לקיבוץ סאסא בצפון [...] והילד התקבל לקיבוץ ונתנו לו לנהוג בטרקטור והכול היה יפה. עכשיו בחנוכה שלחו אותם הביתה. היה לו מדריך מעולה. שלחו אותם הביתה והוא היה בחנוכה בבית. עכשיו, אחרי חנוכה הוא לא חזר לקיבוץ, אז המדריך מתקשר אלי, קראו לו גפן למדריך. הוא אומר לי 'תשמעי הילד לא חזר הוא לא רציני'

52 מרגריט יאקום מציינת כי שמירה על קשרים משפחתיים במעגל החיים, והשקעה במחוות ובמתנות שונות לצורך כך, מאפיינת נשים. נראה שבמקרה זה המגדר של המראיינת והמראיינת וגם מיקום הריאיון (ביתה של ויויאן) יצרו הקשר מתאים לסיפור מסוג זה. על כך ראו: Margaret R. Yocom, 'Women to Women: Fieldwork and the Private Sphere', in: Jordan Rosan A. and Susan J. Kalčik (eds.), *Women's Folklore, Women's Culture*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1985, pp. 45-53.

אמרתי טוב, אני אלך הביתה אני אראה מה קורה איתו. אני הולכת הביתה, זה דברים שלא היו עושים אותם היום זה רק השיגעון שלי ... מישהו היה אמר לי פעם המפקח 'את מזדהה איתם' זה לא ... אמרתי אני הולכת אליו הביתה [...] אמא שלו פותחת לי ואומרת 'ואוו ואוו', בערבית, 'הילד הזה הוא חולה ולא רוצה שיתקרבו אליו ומקלל'. עכשיו הוא שומע אותי ואומר לי 'לכי מפה יא בת זונה, לא רוצה לראות את הפרצוף שלך' [...] אני יודעת שיש לו איזה מצוקה. אמרתי לה 'מה יש לו?' היא אומרת 'הוא בוער מחום הוא עטוף בשמיכה ולא רוצה לדבר ולא רוצה כלום ולא רוצה לאכול'. אמרתי אני באה עם רופא [...] לקחתי אותו [את הרופא] [...] הרופא ניגש אליו [...] הוא אמר לי 'את יכולה לקחת אותו באוטו לבית חולים?' אמרתי 'כן' [...] מה התברר? התברר שהוא היה בתחנה בחיפה מחכה לטרמפ, והייתה איזה זונה שמחכה גם אמרה לו 'לאן אתה נוסע?' אמר 'לבאר שבע' אמרה לו 'אל תיסע לבאר שבע בוא אתי הביתה לילה, מחר תיסע לבאר שבע'. לקחה אותו הביתה, עשתה ממנו מה שהיא רוצה, כמו שאומרים, אנסה אותו, ילד מה הוא מבין? הוא קיבל את המכה שלו, ואז במשך כל החנוכה הייתה ההתפתחות של המחלה, ואז הוא אומר לי, הרופא, תשמעי אני לא יודע הוא צריך פה להישאר והוא צריך אחר כך טיפולים. מה אני אגיד לקיבוץ? אני אגיד להם שיש לו מחלת מין? מה אני אגיד לגפן הזה? אמרתי 'הוא חולה יש לו חום הוא מאושפז בבית חולים'. הוא אומר 'טוב, כשהוא יגמור שהוא יביא את הממצא של הזה' [...] בא לקיבוץ עם זה [האבחנה] הקיבוץ אמר 'אנחנו לא יכולים לקבל אותך, לך הביתה'. הוא חזר למעגל איפה שהוא היה את מבינה? עכשיו אני מה אני יכולה לעשות? אני יכולה לעשות משהו? היה בן שש עשרה וחצי שבע עשרה וחצי. גם בצבא לא רצו לקבל אותו [...] עברו חודשים [...] אמרתי אני חייבת לשאול מה עם הנער הזה. בא לי אבא שלו אני אומרת 'תגיד מה קורה עם הבן?' אומר 'הוא לא בחיים. הוא התאבד'. את שומעת [ליעל זילברמן, המאזינה], זה גם מקרה שזה משאיר לך איזה שהוא צביטות בלב [...] זה היה מקרה גם כן שהוא השאיר לי הרבה, הרבה, הרבה מחשבות הרבה, הרבה, חשבתי המון, המון על הילד הזה, באתי הביתה בכיתי, כאילו לקחתי חלק באשמה. אבל אלוהים יודע שאני לא אשמה אבל מתת מודע לא עשיתי מספיק. זה דברים. אלה מקרים שלפעמים משאירים לך בזיכרון הרבה מאוד (ע"ש, עמ' 22-24).

מן הסיפור עולה כי ויויאן הרגישה אחריות מלאה למצבו של הנער ושימשה לו מעין הורה; היא הצליחה לתקשר עימו, להבדיל מאימו. גם כאן, כמו בסיפור על הילדה האובה, המספרת פועלת בדרכים לא רשמיות ומבינה זאת ממרחק הזמן. בסיפור בולטת ההתייחסות האמפתית כלפי הנער. למשל, היא לא שפטה אותו על שהתפתה ללכת עם הזונה. להפך, היא הדגישה כי הזונה היא זו ששידלה אותו. ההזדהות והקרבה לעולמו ניכרות גם בהבאת דברי הנער, ובכללם שפה במשלב נמוך, גידופים וקללות; אלה מעידים שהנער היה במצוקה.

מחלת המין שנדבק בה הנער נעשתה מעין אות קלון (מלבד הנימוק הרפואי) ומנעה ממנו שיבה לקיבוץ ולאחר מכן גיוס, כלומר מסלול נורמטיבי, שיכול לאפשר השתלבות

בחברה הישראלית. הקיבוץ בצפון, הטרקטור והמדריך גפן – כל אלה מייצגים את ישראל היפה' המנוגדת לשכונת המצוקה של באר שבע, שאליה נאלץ הנער לחזור. מתיאור השתלשלות האירועים עולה כי ויויאן ניסתה לעזור לנער ככל שיכלה, ועם זאת, סופו הטרגי גרם לה צער עמוק ואף רגשי אשמה. אמנם היא מביעה מודעות והכרה במגבלות שלה כ'סוכנת פעולה', אך בכל זאת היא מתייסרת שאולי יכלה לפעול עוד. מבין השיטין עולה המחיר הנפשי הכרוך באי־ההפרדה של ויויאן בין החיים האישיים לחיים המקצועיים; וייתכן שלא הייתה לה דמות מקצועית שהיא יכלה לשתף אותה בהרגשתה ולחלוק עמה את צערה על מות הנער.

המספרת התייחסה בקטע זה להזדהות שלה עם הילדים ועם הנערים שעזרה להם והבהירה כי היא יודעת שדרכי הפעולה שלה אינן מקובלות כיום. היא גם ציינה כי בעלה (כמו בעלה של מרגלית, כזכור) מתח ביקורת על הזדהות היתר שלה עם הילדים. אך במקומות אחרים בסיפור ניכר כי קשה לה לומר במפורש שהיא מזדהה עם הילדים ועם הנערים שהיא עבדה איתם במשך השנים. ייתכן כי הדבר נובע מהבנתה כי מקצועיות בעבודה טיפולית כרוכה בהצבת גבולות ובוזוהירות מהזדהות יתרה עם המטופלים. מלבד זה, נראה שלמרות המצוקה הכלכלית שאפיינה את ביתה כילדה, תנאי המחיה שהיא גדלה בהם שונים בעיניה מהרקע הקשה אשר ממנו באו הילדים שהיא עזרה להם:

זה אולי בגלל [המצוקה הכלכלית] לא יודעת לא, לא, זה לא שייך, זה לא שייך. אני יודעת שאני מגיל צעיר דאגתי לחיות שלא יהיה להם קר ודאגתי לילדים מסכנים גם שלא היה לי. אם היה לי סודר נוסף אז הלכתי ונתתי למי שאין לו, בלי רשות של אימא, זה לא חשוב. היה לי את ה... רחמנות הזאת. אם אני הייתי מקבלת שלושה גרוש בשביל לקנות לחמנייה, הייתי נותנת לאחד שמבקש נדבות ואני לא הייתי, הייתי אומרת אין דבר אני אבוא הביתה אני אוכל [...] קשה לי לתאר אם אני מזדהה או לא מזדהה [...] אני (עצמי) בשיניים שרדתי. [...] אני מזדהה אני לא יודעת. תראי, אני לא הייתי, תשמעי אני באתי ממשפחה מאוד, מאוד מבוססת, מאוד יוקרתית עם יוקרה במרוקו מאוד בעלת שם [...] ואמא שלי מסכנה שרדה מכל הזה, עבדה קשה מאוד עבדה יום ולילה כדי לקיים את המשפחה, אנחנו לא, אני גם גאה בכוח הרצון להתקדם. לכן, אני אומרת זה שאני עוזרת לילדים אולי מתוך הרצון שלא יראו, לא שראיתי דברים קשים בילדות שלי, לא, להיפך לא, לא, אהבה קיבלתי ודאגה קיבלתי [...] אני לא יודעת גם אני עם בעלי שאמר לי 'תשמעי את יותר מדי מזדהה איתם', לא קיבלתי את זה, זה לא שאני לא מזדהה, לא יודעת [...] כי אני לא באה ממקרים של סמים וזנות וכל הדברים האלה. (ע"ש, עמ' 27-30).

אני עבדתי משעה אולי שבע וחצי בבוקר, עד, אולי, שמונה בערב, כאשר שילמתי בייבי־סיטר לקטנים שלי, ובעלי, עליו השלום, תמיד אמר: 'את יותר מידי משוגעת לדבר'. זה נכון, זה נכון, זה היה... וגם במשרד החינוך אמרו: 'את יותר מידי מזדהה

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילדות מרוקו

עם הילדים האלה' [...] היה לי דיבוק כזה, שכמה שאני יכולה יותר לשקם, אני עשיתי משהו. זה סיפק לי איזה שהם דחפים (א"ט, עמ' 11).

המחסור שחוותה וויאן בילדותה, לאחר השפע אשר ידעה המשפחה לפני שעזב האב, יכול לשמש הסבר אפשרי לאמפתיה אשר הייתה טבועה בה לדבריה מילדות ואשר, ככל הנראה, השפיעה מאוחר יותר על מקצועיותה ועל הזדהותה עם הילדים שהושיטה להם עזרה.⁵³ הדבר בא לידי ביטוי גם בתיאור הזה:

היה עוני ולא הייתה לשכת הסעד ולא היה מי שיעזור לך. אני הייתי קטנה [...] [בילדותי] היו מביאים אותי באוטו. הנהג של אבא היה מביא אותי באוטו. כן. אני מיום ראשון שהלכתי לכיתה א' קנו לי מזוודה אדומה ושמו לי לחמנייה ותפוח ושוקולד [...] אבל אחרי שאבא עזב [...] אמא שלי עברה, עברה באמת שבועת [מדורי] גיהנום כדי לגדל (ע"ש, עמ' 28).

ואולם וויאן עמדה על קשר זה וגם סייגה ושללה אותו בו בזמן, כאמור. היא השתמשה בלשון שלילה (אני לא הייתי, אני לא ראיתי, להיפך, לא) וכן ב'שפת השינוי', שבאה לידי ביטוי בביטול של ידע קודם ותיקון עצמי של עובדות אגב הכחשתן, המלמדות כי הסכמה מלאה או ישירה עם ההזדהות היא בבחינת תוכן שלא יכול להיאמר במפורש.⁵⁴

53 אורניה יפה-ינאי ואיילה מלאך-פיינס מציינות כי חוויות ילדות, בעיקר השליליות, משפיעות מאוד על בחירת המקצוע של אנשים בבגרותם. באמצעות העבודה אנשים יכולים לחזור 'התנסויות משמעותיות' של ילדותם ולספק לעצמם צרכים שלא סופקו בילדות. ראו: אורניה יפה-ינאי ואיילה מלאך-פיינס, 'הלא מודע ובחירת המקצוע', *אדם ועבודה*, 10 (2-1) (2000), עמ' 10. הלפרן ואבנר חקרו את סיפורי החיים של עובדות סוציאליות שחוו משבר נפשי עמוק, ולדבריהן העיסוק בעבודה סוציאלית היה גורם כבד משקל בתהליך ההחלמה שלהן, שהעניק משמעות, תיקון וחויית ניצחון לנשים. במחקרן הן יישמו את גישת 'המטפל הפצוע' (the wounded healer), המבוססת על התפיסה כי גם למטפל הכוח לרפא את המטפל. ראו: עיינה הלפרן ויהודית אבנר, 'עובדות סוציאליות שעברו משבר נפשי עמוק: בחירה, החלמה והתמודדות בתוך המקצוע', *חברה ורווחה*, לו, 3-4 (ספטמבר-דצמבר 2016), עמ' 409-437.

54 רוג'רס ואחרים עומדים במאמרם על החשיבות שבניתוח שפת 'הבלתי ניתן להיאמר' בתוצרי ראינות אישיים, כלומר התכנים ש'מתחננים למלים' אבל שאסור למספרים מסיבות שונות לומר אותם' ראו: Annie G. Rogers et al., 'An Interpretive Poetics of Languages of the Unsayable', in: Ruthellen Josselson and Amia Lieblich (eds.), *Making Meaning of Narratives: The Narrative Study of Lives*, 6 (1999), pp. 77-106; עמיה ליבליך, רבקה תובל-משיח ותמר זילבר, 'בין השלם לחלקיו ובין תוכן לצורה', בתוך: לאה קסן ומיכל קרומר-נבו (עורכות), *ניתוח נתונים במחקר איכותני*, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2010, עמ' 36-37.

'אף אחד לא האמין שאני לא עובדת סוציאלית מוסמכת': סיפורי מקצוע וייסוד נשיים' ברטוריקה מאדירה

סיפורי החיים של ויויאן ושל מרגלית משקפים את האתגר הגדול שניצב בפני רשויות המדינה בקליטת מהגרים רבים בעשורים הראשונים למדינה ואת הקשיים שנאלצו עובדי שירותי הרווחה להתמודד עמם. בו בזמן, הסיפורים מראים כי מצוקה זו, שהורגשה במלוא חריפותה בעיר העולים באר שבע, יצרה הזדמנויות מקצועיות, ניעות מקצועית מהירה וגם אפשרות למציאת פתרונות יצירתיים ולהקמת מוסדות שלא היו קיימים בעיר. זאת ועוד, מסיפוריהן של השתיים עולה כי הרקע התרבותי שלהן ושליטתן בשפה הערבית המרוקנית ובצרפתית היו גורם חשוב בהצלחתן. במובן זה המספרות הפכו את מוצאן ומיקומן הפרופריאלי ליתרונה של שוליותן.⁵⁵ מלבד זה, נראה כי הזהות המגדרית שלהן עיצבה את האני' המקצועי שלהן ואת הרגשת האמפטיה, ההזדהות וחוסר השיפוטיות בנוגע לאוכלוסייה ששירתו. מן הסיפורים ניכר כי הזדהות זו אינה מקצועית בעיני הממסד, אך כמו ששפירו ואחרים מזהירים, המעמד והסמכות שקיבלו העובדים הסוציאליים מתהליכי ההתמקצעות בתחום עלולים להגדיל את המרחק בינם ובין האנשים הנזקקים ולעשות את המקצוע לא רלוונטי לבעיות החברתיות הדוחקות והקשות ביותר.⁵⁶

שלא כטענה כי נשים, ובכלל זה פורצות דרך, אינן מביעות מודעות לחשיבות סיפוריהן האישיים,⁵⁷ אינן זוקפות את יזמותיהן המקצועיות לעצמן אלא לאחרים או שנוטות להמעיט בערכן, ולו כמס שפתיים בלבד,⁵⁸ המספרות העומדת במרכז מאמר זה הבליטו את הישגיהן. הן הרבו לתאר את הצלחותיהן בתפקידים שנולדו 'תוך כדי תנועה' ולהדגיש את החלוציות שאפיינה את עבודתן. למשל, הן ציינו צל"שים ופרסים שונים שקיבלו על עבודתן והשתמשו במשפטים, כגון 'פעם ראשונה בתולדות ישראל ש"קצין ביקור סדיר'

55 על יתרונה של שוליות נשית ראו: איריס פרוש, נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה, עם עובד, תל אביב 2001; תמר רפפורט ועדנה לומסקי-פדר, 'סיפורי עבודת בית' של מהגרות יהודיות רוסיות בישראל', בתוך: חנה הרצוג, טל כוכבי ושמעון צלניקר (עורכים), דורות, מרחבים, זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל אביב 2007, עמ' 193; בתיה שמעוני, 'מבבל למעברה: מבט ספרותי על נשים יהודיות עיראקיות בהגירת שנות החמישים', סוגיות חברתיות בישראל, 14 (2012), עמ' 18-19.

56 שפירו ואחרים, ההתמקצעות של עובדים סוציאליים, עמ' 48.

57 אייל כתבן ראיין במחקרו עורכות דין שהיו מהראשונות בארץ. הוא מציין כי כמה מהן לא ייחסו לכך חשיבות ואף סירבו בתחילה להתראיין בטענה שהן 'בסך הכול היו עורכות דין'. ראו: אייל כתבן, "נשים בטוגה של גבר": נתיב השתלבותן של נשים בפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל, בתוך: שילה וכ"ץ (עורכים), מגדר בישראל, עמ' 286.

58 ראין, לא עשיתי משהו חשוב. המעטה עצמית ואפולוגטיקה של נשים ניכרות למשל בהקדמות לאוטוביוגרפיות שכתבו נשים בעלות מקצוע ונשים שאינן בעלות מקצוע בתקופת היישוב. ראו: נורית גוברין, נוסעת אלמונית: שלומית פלאום - חיים ויצירה, כרמל, ירושלים 2005, עמ' 102-103.

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילדות מרוקו

ראשון שמו הכת וויאן' (א"ט, עמ' 7), 'אף אחד לא האמין, אף אחד לא האמין שאני לא עובדת סוציאלית מוסמכת. זאת האמת' (מרגלית, א"ט, עמ' 9-10), 'ואמרנו במשרד העבודה והרווחה: "זאת עובדת מצוינת", נתנו לי פרס' (שם, עמ' 14).

בסיפוריהן מובאים תיאורים מפורטים של חשיבה, התמודדות ויזמה עוקפת בירוקרטיה. כמו הנשים במחקרה של עצמון,⁵⁹ גם נשים אלו לא ראו בכללים הביורוקרטיים גזרה משמים אלא חשבו והחליטו לפי ניסיון האישי. תפיסות אלו הובעו באמצעות 'ציטוט' של דיאלוגים עימותיים. הדיאלוג העימותי מבטא דרמטית רעיונות ועמדות, ובאמצעות המשוחחים מחדדים את טיעוניהם. כך השיחה נעשית מעין דו-קרב מילולי שהמשוחחים מתחרים בו מי יגיד את המילה האחרונה ודעתו של מי תוצג כצודקת יותר.⁶⁰ מכיוון שדיבור במקום עבודה הוא ממוגדר והיררכי,⁶¹ הניסוח הישיר ואף התקיף או הבוטה שהשתמשו בו וויאן ומרגלית בשיחות עם הממונים עליהן לא נועד בהכרח להיות ציטוט מימטי או אמין של חילופי הדברים אלא מטרתו בראש ובראשונה למסגר את תפיסותיהן המקצועיות בדרך אפקטיבית ומשכנעת.⁶² למשל, הפתגמים שהמנהלים אומרים כדי לתאר את פעילותה של מרגלית (שימת רגליים במקפא, הכנסת ראש בריא למיטה חולה, כניסה מהחלון במקום מהדלת) מבטאים מטפורית ותמציתית את סגנון פעולתה – את עקשנותה ואת עקיפתה את הביורוקרטיה. כאשר דיאלוגים אלו נשזרים בתוך סיפור חיים הם תורמים להגברת המתח והדרמטיות הנדרשים מביצוע חי של סיפור, וחשוב לא פחות מכך, הם כלי לביצוע זהותן של המספרות (linguistic acts of identity)⁶³ כנשים דעתניות ונחושות וכמספרות מוכשרות. החשיבות שהן מייחסות להבאת הדברים בשם אומרם באה לידי ביטוי באמצעות משפטים מטא-נרטיביים שונים, כגון 'הוא אמר, ואת זה אני לא שכחתי, כמו שאני לא שוכחת את המשפטים שהיו לי [שאמרת] (שם, עמ' 17), המדגישים אגב כך את 'מהימנותם' של חילופי הדברים.

59 עצמון, 'היסטוריה של קבלת אחריות'.

60 זלי גורביץ, שיחה, בבל, תל אביב 2011, עמ' 140-145.

61 Thimm Caja, Sabine C. Koch, and Sabine Schey, 'Communicating Gendered Professional Identity: Competence, Cooperation, and Conflict in the Workplace', in: Janet Holmes and Miriam Meyerhoff (eds.), *The Handbook of Language and Gender*, Blackwell, Malden, MA 2003, pp. 528-549

62 אייל-לובלין וקרומר-נבו ניתחו את סיפורי המקצוע של עובדות סוציאליות פמיניסטיות בישראל. הן ציינו כי כמה מהן נקטו את טקטיקת 'עבודה תחת הרדאר', כלומר 'עיגול פינות' וחוסר דיווח ישיר לממונים עליהן במקרים שחששו כי פעולתן המקצועית תעורר ביקורת ואנטגוניזם. התנהגות כזו מנוגדת כמובן לדפוסי הפעולה והדיאלוגים שהמספרות העומדות במרכז מאמר זה מתארות. ראו: Roni Eyal-Lublin and Michal Krumer-Nevo, 'Feminist Social Work: Practice and Theory of Practice', *Social Work*, 61, 3 (July 2016), pp. 251-252

63 Barbara Johnstone and Judith Mattson Bean, 'Self-Expression and Linguistic Variation', *Language and Society*, 26 (1997), pp. 221-246

המסרים העולים מתוך דיאלוגים אלו הם כי יש להתייחס לחוקים ביורוקרטיים בגמישות ולפי המצב וכי לפעמים אין הצדקה להתעקש על קיומם. תפיסה כזו עולה בקנה אחד עם האתיקה ה'נשית' שעליה עמדה לראשונה קרול גיליגן. לדבריה, אתיקה זו היא בבחינת 'אתיקה של דאגה' (ethics of care), שהיא סובייקטיבית ויחסית ומבוססת על אחריות ועל היכולת לדאוג לזולת ולטפל בו. לעומת זאת, אתיקה 'גברית', שהיא 'אתיקה של צדק' (ethics of justice), מאופיינת בסגנון חשיבה רשמי, אובייקטיבי, מופשט ולא אישי, שמבוסס על חוקים. לכן הבנת מוסר מנקודת מבט 'נשית' מצריכה סגנון חשיבה הקשרי וסיפורי כאחד.⁶⁴ במובנים מסוימים אפשר לראות בתפיסותיהן המקצועיות של נשים אלו ניצנים לתפיסה פמיניסטית של עובדות סוציאליות בישראל, שמאתגרת את המונחים 'יחסים מקצועיים' ו'מקצועיות' כדבר טבעי, מרוחק ואובייקטיבי.⁶⁵ תפיסה זו ניכרת בהזדהות ובחוסר ההפרדה של המספרות בין הבית לעבודה, כפי שניכר במובהק בסיפורי המקרים האישיים של ויויאן ובייחוד 'הסיפור על הילדה האובה', שנהייתה 'יותר מבת'. הזדהות זו, כפי שראינו ב'סיפור הנפילה' כרוכה גם במחיר נפשי ובהרגשת אשם. עם זאת, מעניין לציין כי שתי המספרות מיעטו לספר על בני משפחתן ועל ילדיהן, למעט על בני זוגן. במובן זה הן חשפו דווקא תפיסות 'גבריות' של סיפורי קריירה.⁶⁶ ייתכן שלא היו מוכנות לדבר בגלוי על המחירים האישיים ששילמו בעקבות עבודתן.

המספרות תיארו את עבודתן כמרכזית וחשובה לחייהן ולזהותן. בסיפוריהן של ויויאן סיפורי המקרים האישיים שתיארה הצטלבו עם סיפור המקרה האישי שלה והוסיפו עומק פסיכולוגי וביוגרפי להזדהותה עם המטופלים (ולהסתייגותה מהזהדות). ייתכן כי העובדה שהן פעלו בימי ראשית המדינה והעיר השפיעה על החשיבות שהן ייחסו לעבודתן ועל הרגשתן כחלוצות שהשתתפו בקליטת העלייה בעשורים המעצבים של המדינה. במובן זה אפשר לראות את סיפוריהן כשייכים לסוגה 'ספרות עבודה' שנכתבה עוד בתקופת היישוב בידי נשים שעסקו במגוון מקצועות. בסיפורים אלו העבודה איננה רק עיסוק או פרנסה, אלא זהות בעלת השפעה על מגוון תחומי החיים ועל התפיסה העצמית.⁶⁷ אין תמה אפוא כי הן הצטערו מאוד על סגירת כמה מהמוסדות שייסדו: 'אחרי שעזבתי, נורא כאב לי, שאני שומעת שפה הם החזירו את הדירה, ופה הם נתנו את זה למישהו לגור, ופה [...] והילדים האלה אני לא יודעת מה קורה איתם' [ויויאן, א"ט, 12]; 'אם היו לי

64 קרול גיליגן, בקול שונה – התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה (תרגמה נעמי בן-חיים), ספרית פועלים, תל אביב [1982] 1995.

65 Eyal-Lublin and Krumer-Nevo, 'Feminist Social Work', p. 252

66 רבקה תובל-משיח, 'זהות, מגדר וסטטוס בסיפורי-חיים של נשים וגברים בישראל', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים 2000.

67 יפה ברלוביץ, "בחיפוש אחר דיוקן הארץ-ישראלית" בספרות הנשים בתקופת היישוב, ביקורת ופרשנות, 34 (2000), עמ' 104. סיפורים אשר מעמידים במרכזם גיבורות מתקופת היישוב שעובדות במגוון תפקידים, כגון פועלות, סוללות כבישים ומורות בגימנסיה אפשר למצוא בקובץ שערכה יפה ברלוביץ, שאני אדמה ואדם: סיפורי נשים עד קום המדינה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2003.

זהות מקצועית בהיסטוריה אורלית של עובדות רווחה ילידות מרוקו

הכוחות שהיו לי בשנת שבעים וחמש ושמונים ותשעים הייתי נלחמת, אבל אין לי כוח יותר. התורמים הזדקנו, ומה שכואב לי הכי הרבה זה שהדברים התנהלו בפגיעה קשה מאוד בתורמים ובי, אבל אני את נשמתי נתתי [...] אני לא מסוגלת אפילו לדבר על הצורה שזה נסגר או שעבר למישהו אחר' (מרגלית, ע"ש, עמ' 5).

אחרית דבר

ההיסטוריוגרפיה של היישוב התעלמה ממעורבותן של נשים בתחומים אשר מזוהים כ'נשיים', כגון עבודה סוציאלית.⁶⁸ למרות זאת, נשים שעבדו במקצועות אלו ראו בהם מקצועות שדורשים מומחיות ובעלי תרומה לאומית ומקצועית.⁶⁹ ניכר כי גם וויאן ומרגלית התייחסו כך לעבודתן, והן הבלטו זאת בעיקר באמצעות שימוש בדיאלוגים מובנים. לדעת חוקרים שונים, נשים משתמשות שימוש רב יותר בציטוטים ישירים, בדיאלוגים ובז'אנרים מצוטטים כשהן מספרות סיפורים אישיים. גברים ובנים לעומת זאת נוטים 'לסכם' את השיחה כפי שהם זוכרים אותה.⁷⁰ במחקר תולים את ההבדלים האלה בתיאוריות פמיניסטיות שונות בנוגע להבדלים בהתפתחות השפה בין בנים לבנות ולתהליכי חברות שונים,⁷¹ אך ייתכן כי השימוש התכוף ב'ציטוט' נובע מכך שלנשים יש מוטיבציה רבה יותר להצדיק את סיפוריהן האישיים. עם זאת, ראוי לסייג ולומר כי השימוש בדיבור ישיר מאפיין גם היגוד גברי, למשל בתרבויות כפריות שקיימת בהן מסורת מפותחת של תרבות אורלית.⁷² אם כן, משמעותו של הדיבור הישיר משתנה לפי התרבות, החברה, המגדר וההקשר המסוים שהראיונות נערכים בו; ועל כל פנים, ניכר כי זוהי אסטרטגיה פרפורמטיבית בעלת חשיבות רבה שמשמשת מפתח לניתוח התוכן של הראיונות ולהבנת משמעותם.⁷³ לכן השאלה אם אכן התקיימו הדיאלוגים העימותיים איננה השאלה החשובה וגם לא המעניינת, שכן הסיפור האישי

68 גרינברג והרצוג, ארגון נשים וולונטרי, עמ' 31-42.

69 בילי מלמן, 'מן השוליים'.

70 Barbara Johnstone, 'Community and Contest: Midwestern Men and Women Creating their Worlds in Conversational Storytelling', in: Deborah Tannen (ed.), *Gender and Conversational Interaction*, Oxford University Press, New York 1993, pp. 62-80

71 Richard Ely and Allyssa McCabe, 'Gender Differences in Memories for Speech', in: Leydesdorff, Passerini and Thompson (eds.), *International Yearbook of Oral History and Life Stories*, IV: Gender and Memory, pp. 17-30

72 כך למשל עמד קובי פלד במחקרו על משמעות הדיבור הישיר הרווח בהיסטוריה פלסטינית שבעל פה שתיעד מפי ערבים נוצרים מהכפר פסוטה שבגליל. לדבריו, הדיבור הישיר היה למרואייניו אמצעי לביטוי הזדהות והעלאה באוב' של קרובי משפחה ודמויות חשובות מן העבר שאינם עוד בחיים. ראו: Kobi Peled, 'The Theater of Memory'

73 שם.

נמדד לא על פי מידת הדיוק של הפרטים המוזכרים בו אלא על פי המרכיבים היוצרים את האירוע ההיגודי כמו ביצוע, מבנה פואטי והקשר.⁷⁴ על כן זיכרונות אוטוביוגרפיים נכונים ואמתיים תמיד ותפקידו של הפרשן לחשוף באיזה מובן ולאילו מטרה.⁷⁵ ייתכן כי את המגמה של וויאן ושל מרגלית – האדרת פועלן – אפשר לתלות ברצונן לזכות בהכרה ולהיות חלק מן ההיסטוריה הרשמית של העיר, הנוטה, ככל היסטוריה רשמית, להיות 'גברית' והרואית ולא להתמקד בנושאים הקשורים לחיי היום-יום.⁷⁶ במובן זה נראה שהן שואפות, באמצעות סיפוריהן, לעשות את עבודתן הרואית. עוד נראה שסיפורים אלה מאפשרים לנו להרחיב ולגוון, ולו מעט, את המבט ההיסטורי על מקצועות הרווחה, שאופיין בפרע מעמדי ותרבותי בין בעלי המקצוע ובין האוכלוסייה המטופלת,⁷⁷ ולהעמיק את הזהות המקצועית של נשים בישראל.

תעודת העובד של גב' וויאן הכהן: תעודת קצין ביקור סדיר הראשונה שהונפקה בארץ. מספרה 001

- Esther Schely-Newman, *Our Lives are But Stories: Narratives of Tunisian Israeli Women*, Wayne State University Press, Detroit 2002, p. 19 74
- Luisa Passerini, 'Women's Personal Narratives: Myths, Experiences, and Emotions', 75
in: The Personal Narratives Group (eds.), *Interpreting Women's Lives: Feminist Theory and Personal Narratives*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1989, p. 195
- Susan Armitage, 'Through Women's Eyes: A New View of the West', in: idem and Elizabeth Jameson (eds.), *The Women's West*, University of Oklahoma Press, Norman 1987, pp. 9-18 76
- הולר וגל, 'לא צדקה אלא צדק'. פער זה בא לידי ביטוי בשירו של רוני סומק, 'אזיקים – שיר רחוב': 77
'אין לו גם אב, ואמא שלו היא שוּרָה בַּמְחֶבֶת שֶׁל הָעוֹבְדֵת הַסּוֹצְיָאֲלִית. / אֵיזָה רַגְלִים לְבָנוֹת הָיוּ לָהּ לְסוֹצְיָאֲלִית, / כְּמוֹ גְבִינָה 9 אַחֲזוּ שֶׁהִגִּישוּ כָּל בֶּקֶר בְּמוֹסָד, / בתוך: הנ"ל, גן עדן לאורז: מבחר 1996-1997, זמורה ביתן, תל אביב 1996, עמ' 75.